

GÖTEBORGS UNIVERSITET
Institutionen för svenska språket

»Purism» eller ”språkrensning”?

En kritisk attitydanalys
av två artiklar om ett och samma fenomen
i olika upplagor av *Nordisk familjebok* kring sekelskiftet 1900.

Anders Johansson

Specialarbete, SV1301, 15 hp.
Svenska språket
Vårterminen 2012
Handledare: Andreas Nord

Sammanfattning

Syftet med föreliggande uppsats är att i två artiklar från två olika upplagor av ett och samma uppslagsverk, vars uppgift är att objektivt framställa sin tids samlade vetande, undersöka underliggande attityder till språklig *purism* och främmande språkgods. En fråga som besvaras är om man kan se ett samband mellan de eventuella attityder som röjs och den språkvetenskapliga skola som var dominerande vid tiden för artiklarnas tillkomst.

Nordisk familjebok var det första större moderna svenska uppslagsverket för en bred allmänhet och kom ut i flera upplagor mellan 1876 och 1955. Mellan första och andra upplagan, utgivna 1876–99 respektive 1904–26, skedde ett generationsskifte inom den svenska språkvetenskapen, vilket föranledde en förändrad syn på språkvård och språkriktighet samt på språket som kommunikationsmedel. Språkvetenskapen, som hade en betydande rationell prägel med funktionalitet och ändamålsenlig mottagaranpassning som högsta norm, försköts åt stilistiskt håll, där språkets estetiska och nationella värden sattes högt och där sändaren i stället för mottagaren sattes i fokus. Den ursprungliga rationella skolan hyste en större tolerans mot främmande ord. Så länge dessa inte bröt mot funktionsprincipen och störde kommunikationen sändare och mottagare emellan fanns det oftast ingen anledning att avfärda dem. Den nyutprungna stilistiska grenen värnade å sin sida om den goda, rena, svenska stilen, och i en sådan stil passade främmande språkgods dåligt in.

Materialet för undersökningen består av artiklarna om fenomenet purism från den första respektive andra upplagan av *Nordisk familjebok*. Artiklarna är skrivna av två olika språkmän, J.A. Lundell (1861–1940) och Ruben G:son Berg (1876–1948), som företrädde var sin av de ovannämnda språkvetenskapliga inriktningarna.

Av artiklarna görs en jämförande, kritisk textanalys, vars metod är hämtad från Lennart Hellspongs och Per Ledins handbok för brukstextanalys, *Vägar genom texten* (1997). Metoden avgränsas till just *attityder*, och de attitydmarkörer som tas upp och undersöks i analysen är *värdeord*, *garderingar*, *understrykningar* samt *sociala figurer* som *ironi*, *hyperboler* och *litoteser*.

Analysresultatet visar att språkvetenskapens utveckling är fullt märkbar i de båda artiklarna, encyklopedigenren till trots. Lundell, som var av den rationella skolan, ger en sansad, neutral framställning med flera exempel på negativ attityd mot purism och en positivare, tolerantere attityd mot främmande språkelement. Berg, som var av den stilistiska grenen, ger en mer engagerad och subjektiv framställning med attitydexempel som genomgående bär en tendentiös underton till purismens fördel och det främmande språkgodsets nackdel.

Nyckelord: *kritisk textanalys*, *attityder*, *purism*.

Innehåll

1. Inledning	1
2. Historisk bakgrund	2
3. Material	5
4. Metod	7
5. Analys	9
5.1. Bakgrunden till purism	10
5.2. Historisk översikt – purism i Sverige och andra länder	11
5.3. Motiv till purism	20
5.4. Skillnaden på <i>purism</i> och <i>språkrensning</i>	26
5.5. Artiklarnas litteraturhänvisningar	27
6. Slutord	30
7. Litteratur	34

Bilagor:

”Purism” (1889) av J.A. Lundell

”Språkrensning” (1917) av Ruben G:son Berg

1. Inledning

Språket och vården av detta har varit ett aktuellt och engagerande ämne i Sverige under flera hundra år. Ståndpunkterna på detta område har skiftat över tid i takt med att nya rön har gjorts inom språkvetenskapen och olika ideologier och principer har avlöst varandra.

Inte så sällan har språkvården genom historien yttrat sig i form av *purism*, då man strävat efter att göra och hålla språket ”rent” från lånord och andra utländska språkliga element. Även till denna språkvårdsyttring har inställningen ändrats av och till, vilket jag i det följande ska söka påvisa genom en kritisk textanalys av två artiklar om just purism från två olika upplagor av *Nordisk familjebok*, som var det första större moderna svenska uppslagsverket och kom ut i fyra upplagor mellan 1876 och 1955. Det är artiklarna ur de två första upplagorna – den ena skriven av J.A. Lundell och publicerad 1889, den andra skriven av Ruben G:son Berg och publicerad 1917 – som är föremål för denna undersökning. Den första upplagan gavs ut i 18 band, jämte två supplementband, 1876–99, och den andra i 38 band, inklusive supplement, 1904–26.

Syftet med detta arbete är alltså att i två upplagor av ett och samma uppslagsverk, vars uppgift är att objektivt framställa sin tids samlade vetande, leta efter underliggande attityder till purism och främmande språkelement samt sätta in attityderna i sitt historiska språkvetenskapliga sammanhang. Kan man se ett samband mellan de attityder som röjs och den för tillfället förhärskande språkvetenskapliga skolan? Verkar artiklarna ha ambitionen att styra språkvårdsdebatten åt ett visst håll?

För att kunna besvara dessa frågor fordras utöver själva analysen en insikt om hur språkvårdssituationen och debatten därom såg ut vid tiden för artiklarnas tillkomst samt vilka språkvetenskapliga åskådningssätt och principer som då var aktuella. Därför följer härnäst en kortare redogörelse för detta. Efter den presenterar och diskuterar jag närmare mitt analysmaterial för att sedan introducera den metod jag använder mig av i nästföljande analys. Analysen följs sedan av ett sammanfattande och

diskuterande slutord, där jag samlar mina trådar och redovisar slutsatserna av analysresultatet.

2. Historisk bakgrund

Ungefär samtidigt som den första upplagan av *Nordisk familjebok* sammanställdes och gavs ut skedde ett generations- tillika paradigmskifte inom den språkvetenskapliga hegemonin. Den sedan 1800-talets början förhärskande **historiska** språksyn, stiftad av bland andra Jacob Grimm och med Johan Erik Rydqvist som främste svenske företrädare, var präglad av romantik och nationalism, i Sverige även av göticism och skandinavism. Denna fick under 1800-talets senare decennier stryka på foten för en mer **rationell** språksyn, präglad av funktionalism och ändamålsenlighet och uppkommen ur junggrammatiken med bland andra Esaias Tegnér (den yngre), Adolf Noreen och J.A. Lundell själv som svenska representanter.¹

Den historiska skolan var litterärt inriktad – filologiskt komparativ. Den blickade bakåt och sökte det ideala språket i förfluten tid, i Sveriges fall den klassiska fornsvenskan under 1300-talet, eftersom vi från denna period äger något av vår äldsta litteratur. Avvikelse från denna språkliga ”guldålder”, eller rättare sagt urspårningar i utvecklingen som skett genom missuppfattningar och främmande inflytanden, sågs som språkligt förfall och barbarism. Attityden till språkblandning var därmed i grunden negativ, och man var inte främmande för puristiska insatser med patriotiska förtecken. Under detta nationalismens tidevarv såg man ett tätt samband mellan land och språk.²

Den rationella skolan levde i nuet och satte till skillnad från den historiska skolan inte likhetstecken mellan språkutveckling och språkförsämring. Den var tvärtom

1. Endre Brunstad, ”Mellom rasjonalitet og patriotisme. Om svensk purisme” i *Purt og reint. Om purisme i dei nordiske språka*, red.: Helge Sandøy, Raudi Brodersen och Endre Brunstad (Volda 2003) s. 158–159; Martin Ransgart, ”Den svenska språkvårdens syn på importord under 1800- och 1900-talet” i *Det främmande i nordisk språkpolitik. Om normering av utländska ord*, red.: Helge Sandøy och Jan-Ola Östman (Oslo 2004) s. 181; Ulf Teleman, *Tradis och funkis. Svensk språkvård och språkpolitik efter 1800* (Stockholm 2003) s. 62–66.

2. Brunstad s. 158–159, Ransgart s. 181, Teleman s. 62–63.

fascinerad av språkförändringen och dess principer. I stället för att söka språknormen i det döda skriftspråket riktade man uppmärksamheten på det levande talspråket. Dock anslöt man sig inte fullt ut till den darwinistiskt färgade bruksprincipen, som i naturvetenskaplig anda hävdade språkbiologisk determinism och upphöjde det allmänna talspråket till högsta lag. På så sätt skulle majoritetens språkbruk alltid vara det rätta, all språkförändring av godo och all språkvård fåfång. Detta motsatte sig den rationella skolan. Helt och fullt kunde man inte förlita sig på allmänhetens språkkänsla; det krävdes en grundläggande princip. För junggrammatikerna var språket först och främst "ett meddelelsemedel, ett redskap som användes för att på ett så enkelt, klart och lättförståeligt sätt utbyta tankar" (Ransgart). Det språk var det bästa som var mest ändamålsenligt. Denna princip blev mycket inflytelserik och är än i dag den mest tongivande inom svensk språkvård.³

Den funktionalistiska hållningen tog ingen hänsyn till den i tiden liggande synen på språket som en nationell symbol. Förbehållslös purism var inte ändamålsenlig, då främmande ord i flera fall kunde vara mer allmänt kända och etablerade än inhemska som fallit i glömska. Utdrivning av främmande ord kunde bara komma på fråga om motsatt förhållande rådde, eftersom de då stred mot ändamålsenlighetsprincipen.⁴

Man blev över lag mindre rädd för importord, trots att hållningen mot dem kunde vara tämligen ambivalent. I ena stunden lovordades de för att berika svenskans synonymförråd och på så sätt göra språket mer nyansrikt⁵, i andra stunden ogillades inlån av ord för begrepp som svenskan redan hade ett motsvarande, fullgott uttryck för. I de fall då svenskan saknade motsvarande uttryck, då importord rent av fyllde luckor i svenskan, såg de flesta ingen anledning att avfärda dem. Däremot ställde man sig allmänt avog mot inlån som ledde till homonymi, det vill säga när man lånade in nya betydelser till ord som redan fanns i svenskan. Detta ansågs inte funktionellt men blev ofta fallet vid lån från danska och norska, vilket var vanligt vid tiden närmast sekelskiftet 1900. Nu fick ord som *rank*, *utslag* och *ödelägga* nya betydelser eller nyanser i svenskan. *Rank* uppträdde i betydelsen 'smärt och reslig' (utöver 'o-

3. Brunstad s. 158, 164; Ransgart s. 185; Teleman s. 64, 66.

4. Brunstad s. 164–165, Ransgart s. 186, Teleman s. 175.

5. Se t.ex. Adolf Noreen, "Om språkriktighet" [1885] i *Spridda studier. Populära uppsatser* (Stockholm 1912) s. 185.

stadig', 'vinglig') och *utslag* i den övergripande betydelsen 'yttring' (utöver exempelvis 'domstols beslut' och 'hudutslag'). *Ödelägga* som ursprungligen haft betydelsen 'göra helt oanvändbar för människor', om exempelvis mark, fick nu även den mer abstrakta och generella betydelsen 'förstöra'.⁶

Detta dansk-norska inflytande hängde till stor del samman med det moderna litterära genombrottet, då danska och norska författare som Brandes, Jacobsen, Bjørnson och Ibsen åtnjöt stor popularitet i Sverige, inte minst hos sina svenska författarkolleger, som influerades och på grund av språkens nära släktskap började använda danska och norska ord och uttryck i sina egna texter. På den här tiden utgjorde de skandinaviska länderna i stor utsträckning en gemensam bokmarknad, och böckerna lästes ofta på originalspråken. En annan bidragande faktor till inflytandet var säkert svenska tidningars snabböversättningar av dansk-norska texter, särskilt i samband med unionsstriden med Norge.⁷

Under 1900-talets första årtionden fick språkvetenskapen en vridning åt stilistiskt håll. Lärjungar till junggrammatikerna, däribland Ruben G:son Berg, började alltmer intressera sig för språklig stil, särskilt inom skönlitteraturen. Vid bedömning av texter i denna genre gick det knappast att tillämpa den funktionella principen med dess stora fokus på ändamålsenlig mottagaranpassning; detta lämpade sig bäst för sakprosa, vars tonvikt ligger på förmedling av kognitivt innehåll. Stilforskare utdömde ändamålsenlighetsprincipen som alltför fyrkantig och meddelelseorienterad. Språket var enligt stilistikerna främst ett uttryck för det skrivande jaget och dess inre, inte för den information jaget meddelar eller de frågor det ställer till läsaren.⁸

Fokus flyttades från mottagare till sändare. Man ville nu värna om den goda, rena, svenska stilen. I en sådan stil passade dansk-norska importord in dåligt, och särskilt efter unionsupplösningen med Norge, då den svenska attityden generellt skärptes mot allt danskt och norskt, blev det på modet bland språkvetare att jaga danismer och norvagismer i svenska författares texter. Detta yttrade sig i stilstudier, som ofta publicerades i den då nyetablerade språkvetenskapliga tidskriften *Språk*

6. Brunstad s. 165, Ransgart s. 192, Telemann s. 179.

7. Endre Brunstad, *Det rene språket. Om purisme i dansk, svensk, færøysk og norsk* (Bergen 2001) s. 204; Ransgart s. 191; Telemann s. 178.

8. Ransgart s. 191, Telemann s. 69.

och stil, som Ruben G:son Berg själv hade varit med och startat. Han var också en av de mest nitiska jägarna och bidrog själv med ett antal artiklar om danismer.⁹

Vissa av stilstudierna var rent deskriptiva. I andra gjordes värderande kvalitetsbedömningar av lånorden och då strikt utifrån den rationella skolans funktionella princip, trots många stilforskares utdömande av densamma. Tonen var över lag hård, och benämningen man använde för danska importord var *danism*, som enligt *Svenska Akademiens ordbok* vanligen användes i klandrande bemärkelse. Grundinställningen till de dansk-norska lånorden verkar utan tvekan ha varit negativ.¹⁰

Mellan den första och andra upplagan av *Nordisk familjebok* skedde alltså inom den rationella språkvetenskapen en förskjutning åt stilistiskt håll. Av detta skulle man kunna vänta sig att det i Lundells artikel från 1889 läggs stor vikt vid ändamålsenlighet i behandlingen av purism samt ges uttryck för viss tolerans mot främmande språkgoods och därmed en negativare attityd mot purism. Lundell var som bekant av den ursprungliga rationella skolan.

Av Bergs artikel från 1917 kan man följaktligen vänta sig ett något motsatt intryck med ett mer estetiskt och nationalistiskt färgat resonemang, som ger uttryck för mindre tolerans mot främmande språkgoods och därmed positivare attityd till purism. Berg hörde i sin tur, som bekant, till den stilistiska grenen.

3. Material

Artikeln i den första upplagan av *Nordisk familjebok* står under uppslagsordet ”purism” i 13:e bandet, utgivet 1889, och är skriven av språkforskaren Johan August Lundell (1861–1940), som vid tiden för artikelns tillkomst var docent i fonetik.

Om man slår på ”purism” i andra upplagan blir man i stället hänvisad till uppslagsordet ”språkkrensning” i 26:e bandet, utgivet 1917.¹¹ Där finner man artikeln av

9. Brunstad s. 161, Ransgart s. 191, Teleman s. 178–179.

10. Brunstad s. 161, Ransgart s. 192, Teleman s. 179.

11. När jag i denna uppsats omnämner det fenomen som både *purism* och *språkkrensning* betecknar använder jag enbart den förra benämningen, eftersom denna förefaller vara den gängse i dag.

litteratur- och språkforskaren Ruben G:son Berg (1876–1948) som även han var docent, i nysvensk stilistik, och dessutom medlem i redaktionen för *Nordisk familjebok*.

Till utseendet är de båda artiklarna tämligen lika. De är ungefär lika långa, om tre spalter vardera. Styckena är långa och få; Bergs artikel är uppdelad i tre stycken medan Lundells består av endast två. I varje av artiklarnas stycken avhandlas dock flera olika ämnen och ting, som för överskådlighetens skull gott och väl kunde ha förtjänat var sitt eget stycke.

Även vad gäller innehåll och disposition är artiklarna i stora drag lika. Båda inleder givetvis sina artiklar med själva definitionen av uppslagsordet. Sedan fortsätter första stycket med själva bakgrunden till purism, närmare bestämt hur och varför främmande inslag kommer in i ett språk. Efter detta följer i samma stycke en historisk översikt av hur purism har yttrat och tätt sig i olika länder genom tiderna fram till perioden för artiklarnas tillkomst. Berg låter dock denna redogörelse sträcka sig över två stycken, av vilka det första bara behandlar Sverige och det andra övriga länder. I artiklarnas avslutande stycken berörs bland annat olika motiv till purism.

En encyklopedi är ämnad att sakligt och på vetenskaplig grund sammanfatta samtidens vetande för en allmän publik. Här torde det alltså inte finnas plats för alltför skönjbara attityder till det som behandlas. På det vetenskapliga planet må olika forskare ge uttryck för olika ståndpunkter och olika sätt att tolka och hantera fakta, men i ett uppslagsverk för hela folket bör framställningen vara alltigenom sansad och neutral. Även där meningsskiljaktigheter inom vetenskapen tas upp görs detta deskriptivt utan ställningstagande. Detta gör Lundells och Bergs artiklar extra intressanta och lämpliga för denna undersökning, i den mån de skulle uppfattas bryta mot denna påkallade opartiskhet. Och ett par nutida kommentarer om *Nordisk familjebok* talar för att detta inte vore helt osannolikt.

I *Nationalencyklopedin* under uppslagsordet ”encyklopedi” berör vetenskapshistorikern och professorn Tore Frängsmyr *Nordisk familjebok* och skriver om andra upplagan: ”Artiklarna i Ugglan [som upplagan kallades med anledning av den ugglan

Varför fenomenet återfinns under olika uppslagsord i de båda upplagorna återkommer jag till i avsnitt 5.4 s. 26–27.

som prydde bokrygg och titelblad, min anm.] var personligt skrivna, ofta i en ganska blomsterrik stil.” Detta kan man nog utan större svårighet hålla med om efter att bara ha läst Ruben G:son Bergs artikel om språkrensning i samma upplaga. Jag skulle dock våga påstå att denna beskrivning passar ganska bra in på *Nordisk familjebok* i stort, eller i alla fall även den första upplagan, där J.A. Lundells artikel återfinns. Texter med dessa egenskaper, som egentligen inte hör hemma i objektiva uppslagsverk, är tacksamma att använda i den typ av analys som just ska göras. Bakom en personlig stil med stundom högtravande ordalag hittar man inte sällan potentiella attityder till det som avhandlas.

Slår man upp ”Nordisk familjebok” i uppslagsverket självt (andra upplagan) står där att det ”har till uppgift att vara en på vetenskaplig grund stödd och, så långt det med ämnets art låter sig göra, i lättfattlig form framställd och enligt den moderna encyklopediska tekniken ordnad uppslagsbok för den bildningssökande allmänheten (’familjerna’).” I förordet till boken *Det bästa ur Nordisk familjebok* (2008) står det att utifrån just citerade föresats ”har dåtidens ledande vetenskapliga auktoriteter försett generationer av svenskar med en salig blandning av ohämmad rasism, ohöljd sexism, kuriösa påhitt och hopplöst krångliga definitioner av det som alla redan vet.”¹² Denna kommentar, som får sägas återge den i dag vedertagna synen på *Nordisk familjebok*, tyder på att attityder inte torde vara någon bristvara i detta verk.

4. Metod

Till hjälp för min analys använder jag mig huvudsakligen av Lennart Hellspongs och Per Ledins handbok i brukstextanalys, *Vägar genom texten* (1997), samt Lennart Hellspongs *Metoder för brukstextanalys* (2001). Hellspong och Ledin presenterar en textmodell som delar upp texten i tre olika strukturer: en textuell (språklig), en ideationell (innehållslig) samt en interpersonell (social). Av dessa torde den *interpersonella strukturen*, som rör relationen och samspelet mellan text/sändare och läsare/mottagare, vara den mest intressanta i mitt fall. Denna struktur delas i sin tur upp

12. *Det bästa ur Nordisk familjebok* (Stockholm 2008).

i tre huvudinslag: språkhandlingar, attityder och sociala ramar. Av dessa kommer jag att inrikta mig på *attityder*, eftersom det är just attityder till purism jag vill undersöka.

Attityder kan signaleras på åtskilliga sätt. De signaler som Hellspong och Ledin tar upp är värdeord, garderingar, understrykningar samt så kallade sociala figurer såsom ironi, hyperboler och litoteser. Det är också dessa signaler jag söker efter i min analys.

Värdeord är antingen positivt eller negativt laddade ord som uttrycker en värdering om något. Man kan säga att de, särskilt när de förekommer i samband med *understrykningar*, är "bjudande", det vill säga de inbjuder läsaren/mottagaren att solidarisera sig med värderingen. Positiva värdeord, som Hellspong och Ledin kallar *plusord*, och negativa värdeord, som de kallar *minusord*, kan ofta kopplas ihop till ytterpunkter på en värdeskala, exempelvis *bra-dålig*. I en text kan man således undersöka vilka värdeskalor värdeorden anspelar på och se om båda sidorna av skalorna uttrycks eller om en av dem undertrycks.¹³

Alla värdeord är dock inte lika självklara som *bra* och *dålig*. I dessa fall är det ordens bibetydelser eller *konnotationer* som väcker kulturellt betingade associationer med värderande övertoner. Värdeladdningen i dessa ord kan vara olika för olika grupper, exempelvis *privatisering*, *spritmonopol* och *invandrare*. På så vis fungerar orden som ideologiska skiljemärken.¹⁴ Detta blir naturligtvis särdeles vanskligt när det, som i mitt fall, gäller ord nedpräntade för runt hundra år sedan, då helt andra ideologier än i dag var rådande och bestämde de konnotationer och värdeladdningar ord hade. Därför vill jag med detta reservera mig för eventuella feltolkningar och hårdragningar i kommande analys. Materialet är läst av moderna ögon, och analysen är heller inte fri från min personliga uppfattning av det.

Garderingar är sändarens reservationer till det den själv säger och uttrycks ofta med modala ord som *kanske*, *möjligen* och *nog*. *Understrykningar* är motsatsen, då sändaren hävdar sin auktoritet och visar hur säker den är på sin sak: *det kan man bestämt hävda, det råder inget tvivel om saken, jag är förvissad om det*. Dessa mar-

13. Lennart Hellspong och Per Ledin, *Vägar genom texten. Handbok i brukstextanalys* (Lund 1997) s. 170.

14. Lennart Hellspong, *Metoder för brukstextanalys* (Lund 2001) s. 47.

keringar av olika visshetsgrad har ett samband med den sociala relationen mellan sändare och mottagare och kan exempelvis bero på maktförhållanden. Det är gärna den som befinner sig i överläge som stryker under medan den som är i underläge ödmjukt garderar sig.¹⁵

Sociala figurer kallas de retoriska stilfigurer som förekommer i en texts interpersonella struktur. De har ett direkt samband med attityder, eftersom deras syfte är att markera en hållning till det som sägs. En av dem, *ironin*, är när författaren avsiktligt och märkbart härmar en annan stämning än sin egen och låtsas säga en sak men diskret låter läsaren förstå att den menar något annat, oftast motsatsen. På så sätt skapas en brytning mellan två röster eller hållningar till det som omtalas. Ironins sociala funktion består i förutsättningen av gemensamma föreställningar och värderingar sändare och mottagare emellan. Utan detta fungerar inte figuren, och ironin blir ofattbar.¹⁶

En annan social figur är *hyperbolen*, som är en överdrift, till exempel *fullständigt problemfri* och *världens mest älskade*. Den är det sammanfattande uttrycket av de stora gesternas retorik och har sin sociala funktion i att markera författarens starka tro på sin sak – ett engagemang som ska rycka läsaren med sig.¹⁷

Motsatsen till hyperbol är *litotes*, som alltså är en underdrift, till exempel *det är kanske inte så dumt att vinna 30 miljoner*. Trots detta får litotesen samma förstärkande effekt som hyperbolen just genom att locka till motsägelse och använda ett svagare uttryck än det som egentligen vore på sin plats.¹⁸

5. Analys

Artiklarnas liknande disposition och innehåll gör det möjligt att jämföra dem tämligen systematiskt del för del. Analysen är därför uppdelad i underrubriker efter samma mönster som innehållet i artiklarna är disponerat: "Bakgrunden till purism", "Histor-

15. Hellspong och Ledin s. 171, Hellspong s. 47.

16. Hellspong och Ledin s. 183, Hellspong s. 48.

17. Hellspong och Ledin s. 184, Hellspong s. 48.

18. Hellspong och Ledin s. 184, Hellspong s. 48.

isk översikt” och ”Motiv till purism” i nu nämnd ordning. Efter detta fortsätter analysen med ytterligare två avsnitt. I det första resonerar jag kring en påstådd semantisk skillnad mellan *purism* och *språkrening*. I det andra uppmärksammar jag artiklarnas litteraturhänvisningar och dessas eventuella betydelse för analysresultatet.

5.1. Bakgrunden till purism

Det första attitydexempel värt att uppmärksammas hittar vi i den sista meningen av Lundells bakgrundsskildring: ”Övervigt af främmande gods i ordförrådet *kan* vara ett tecken till att det nationella lifvet står på svaga fötter och *kan* vara ett symptom, som bådär undergång, liksom en sund reaktion mot dylik inblandning kan häntyda på ett kraftigt nationalitetsmedvetande.” Det modala hjälpverbet *kunna* har vanligtvis en garderande funktion, men när Lundell här vid två tillfällen betonar presensformen genom kursivering får det paradoxalt nog även en understrykande funktion. Här uppstår en osäkerhet om vilken attityd som egentligen avspeglas i understrykningen. Rör det sig om en positiv attityd till purism, eftersom överflöd av främmande inslag i språket **faktiskt kan** förebåda nationens undergång och att en reaktion däremot, som därför får anses sund, inte är så konstig utan kanske till och med berättigad? Eller vill Lundell med understrykningen passa på att i egenskap av auktoritet på området modifiera en vanlig men något felaktig föreställning om purism? Överflöd av främmande inslag i ett språk **kan** förebåda undergång, men det är inte säkert att det behöver vara så.

I Adolf Noreens berömda uppsats ”Om språkriktighet” från 1885, som också Lundell hänvisar till i sin artikel, lyder en fotnot: ”Härmed vare ingalunda förnekad, att under för nationalitetskänslan kritiska tider en måttlig purism kan – liksom andra skrankor folken emellan – vara tillfälligtvis berättigad, så t. ex. i Nordslesvig i våra dagar (gentemot tyskan), i Norge vid början av århundradet [1800-talet, min anm.] (gentemot danskan).”¹⁹ Troligtvis är det denna synpunkt som återspeglas även hos Lundell, vilket ger stöd för den första tolkningen.

19. Noreen s. 187.

5.2. Historisk översikt – Purism i Sverige och andra länder

I Bergs bakgrundsskildring ser jag inga nämnvärda exempel på attityd; den är allt-igenom saklig och deskriptiv. Attityder börjar först skönjas i den historiska översikten, där även de stora skillnaderna författarna emellan börjar göra sig gällande. Så här avhandlar de bägge författarna perioden från medeltiden till och med 1600-talet:

LUNDELL 1889

Den första stora importen af grekiska och latinska lånord mottogo germaner och slaver med kristendomen. Under unionstiden [Kalmarunionen, min anm.] och redan förut medförde de skandinaviska folkens politiska och kommersiella förbindelser med Tyskland massor av plattyska (lågsachsiska) lånord. I Sverige yttrar sig danskt inflytande samtidigt i grammatiken. Från och med reformationen invandrade under 1500- och 1600-talen högtyska ord i stor mängd. Mera betydande var dock införseln af romanskt gods, i synnerhet latinska ord, i och med de lärda studiernas återuppvaknande, och franska ord direkt eller från Tyskland införda.

BERG 1917

Från latin och grekiska upptogos redan under medeltiden många ord, och den lärda bildningen ökade dessas antal *icke oafsevärdt* under senare århundraden. Danska och lågtyska göra sig ännu starkare gällande i medeltidens svenska litteraturspråk, och deras inflytande sträckte sig *icke blott till ordskatten, utan äfven till ordbildningslära, syntax och ljudlära*. Denna påverkan rönt sitt första egentliga motstånd i början af 1500-talet, då reformationstidens öfversättare och författare medvetet motarbetade det danska inflytandet. I stället vardt nu högtyskans inverkan synnerligen stark, dels genom den lutherska teologien, dels genom det tyska ämbetsmannaspråket ("kanslistilen"), och såväl de utrikespolitiska förhållandena som de många inflyttningarna af utlänningar under stormaktstiden gynnade *främlingsväldet* öfver språket [min kursiv och understrykning].

I Lundells avsnitt ser jag inga märkbara uttryck för attityd. Däremot stannar jag upp vid ett flertal uttryck hos Berg. I första meningen skriver han "icke oafsevärdt" – man kan undra varför han inte skriver *afsevärdt* kort och gott. Den dubbla negationen, som tillfogningen av både *icke* och *o-* ger, kan betraktas som en replik på en framförd uppfattning om att den nya tidens lärde trots allt inte bidrog till en så stor ökning av grekiskt och latinskt språkods i svenskan. (I vilket fall som helst är det inte Lundell som står för denna uppfattning.) Eller har vi helt enkelt att göra med den sociala figuren litotes. Den dubbla negationen får en underdrivande funktion, som paradoxalt nog förstärker innebörden gentemot det enkla *afsevärdt*. Båda tolk-

ningarna av detta exempel kan tala till purismens fördel eller det främmandes nackdel.

Lundell skriver att Skandinavien fick in massor av lågtyska lånord under medeltiden och att danskt inflytande samtidigt yttrade sig i svensk grammatik. Samma faktauppgift finns presenterad hos Berg. Men förutom att lägga till lågtyskt inflytande på den svenska grammatiken (vilket i och för sig inte behöver vara sakfel) samt dela upp den generella termen *grammatik* i morfologi och syntax och addera fonetik, gör han även en omformulering som tycks implicera attityd. För det första kallar han det svenska lexikonet, alltså ordförrådet, för *ordskatt* – ett positivt värdeord som beskriver ordförrådet som en samling dyrbara ting man bör skydda och förvara på säker plats. För det andra använder han formuleringen ”icke blott ... utan äfven ...” som kan ge hela påståendet följande negativa stämning: Inte nog med att danskan och lågtyskan besudlade svenska språkets rena ordförråd – de trängde även in på djupet och gav sig på dess ordbildnings-, sats- och ljudlära.

Bergs nyttjande av ordet *utlänningar* i avsnittets sista sats är knappast att anmärka på, då detta säkerligen inte hade samma nedsättande ton som det kan ha i dag. Det är dock inte helt irrelevant om man fortsätter till omnämmandet av ett *främlingsvälde* över svenska språket, som onekligen ger en negativ klang och verkar aningen överdrivet i sammanhanget. Det finns fog för att se detta minusord som en hyperbol, vilken markerar en hållning och ett engagemang som sändaren hoppas ska smitta av sig på läsaren.

Med de attitydmarkörer vi hittills har sett exempel på hos Berg målas en bild upp av en ständigt förefintlig konflikt mellan svenska språket och utländska språk, i vilken svenskan är det ensamma, svaga men ärevördiga, ömkansvärda offret, som ideligen får sitt territorium kränkt av främmande inkräktare.

Lundell och Berg fortsätter sina historiska översikter med att beröra puristiska strävanden av bland andra Georg Stiernhielm, Haquin Spegel och Jesper Swedberg i Sverige på 1600-talet:

Den första språkrensning af någon större omfattning börjades i Sverige i midten af 1600-talet genom Stiernhielm. [...] Stiernhielm, Spegel o. a. bemöda sig med framgång att i vittra skrifter undvika främmande ord och upptaga egna. Bland ord, som då upptogos och sedan slagit rot, kunna exempelvis nämnas: *alster, fräck, duglig, dölja, fana, gåta, hyfsa, snille, harm, ämbete, ätt, ämne* o. s. v.

Stiernhielm har *äran* [min kursiv] af att vid midten av 1600-talet ha gått i spetsen för språkrensningen. [...] Bland dem, som under den närmast följande tiden särskildt ifrade för språkets försvenskning, kunna nämnas Spegel och Svedberg. Genom att själfva undvika främmande ord och i stället bruka ord ur fornspråket, folkmålen eller tyskan åstadkommo de en påfallande förändring. De *vunno* eller *återvunno* [min kursiv] för vårt språk en hel del ord, som sedan stannat kvar i bruket, bl. a. *alster, duglig, dölja, fana, fräck, gåta, hyfsa, snille, ämbete, ämne, ätt*.

Medan Lundell helt objektivt omnämner Stiernhielm som ett första betydande exempel på purism i Sveriges historia, tilldelar Berg honom dessutom en *ära* för sina puristiska insatser. Detta tyder inte bara på en uppfattning om att Stiernhielms handlingar är berömvärda och därmed gör honom värdig högt anseende, utan även på en positiv attityd till purism. Sammalunda gör de positiva värdeorden *vinna* och *återvinna*, som i sammanhanget passar bra in i den konfliktbild som nämndes tidigare. I en konflikt vinner eller förlorar man. I föreliggande fall har främmande ord under en längre tid trängt in i svenskan och trängt ut inhemska ord. Flera av dessa **förlorade** ord såg sedan Stiernhielm med flera till att **vinna** tillbaka till vårt språk.

1700-talet får ingen märkbar plats i Lundells översikt; han gör ett raskt hopp fram till 1800-talet. Berg berör 1700-talet desto mer. På ett ställe skriver han:

Svenska akademien gjorde under sin första tid ansatser i språkrensande syfte, och enstaka av dess ledamöter, såsom J. H. Kellgren, togo itu med nybildningar. Snart stannade detta af, och akademiens språkliga arbeten blefvo under lång tid utan betydelse. På samma gång gjorde sig ett *öfverstarkt* franskt inflytande gällande, som satt *outplånliga* spår i *ordskatt* och syntax [min kursiv].

Här är tydligen adjektivet *stark* ett alltför svagt ord i sammanhanget enligt Berg. Han tillfogar det förstärkande förledet *över-* och åstadkommer ännu en hyperbol, som inger en negativ känsla. Om ordet används i meningen att inflytandet var alltför starkt för svenskan att stå emot, behöver det inte vara fråga om en hyperbol. Den negativa stämningen står dock kvar och bekräftas i följande sats, där svenskans spår

av franskan beskrivs som *outplånliga*. Verbet *utplåna* är ett vacklande värdeord. Det är helt avhängigt av **vad** det är som utplånas och vilken värdeladdning **det** i sin tur har. *Utplåna* har helt olika värdeladdning i exemplen *kärnvapen som kan utplåna allt liv på jorden* respektive *medel som kan utplåna all ohyra i huset*. Att göra om verbet till adjektiv och dessutom sätta på det nekande prefixet *o-*, som Berg gör, tycks mig bara vara relevant i fall likt det senare. Det franska avtrycket i svenskan framställs på så vis som om det vore just ohyra och något önskvärt att bli kvitt. Här återkommer också det tidigare upptagna ordet *ordskatt* som ett exempel på var franskan satt sina ”outplånliga spår”.

Lundell nämner som sagt inte 1700-talet, men apropå franskans inflytande introducerar han 1800-talet med följande mening: ”Det franska inflytandet bröts såväl i ordförrådet som i vitterheten först i början af 19:de årh. genom en ny smakriktning.”

Berg inleder behandlingen av 1800-talet på följande sätt: ”Början av 1800-talet såg *en damm sättas mot den tidigare inströmningen af franska ord*, och dessa *trängdes tillbaka* samt ha på det hela taget icke kunnat *återvinna mark* sedan dess. Däremot *inträngde* massor af tyska lånord och äfven åtskilliga danska [min kursiv].”

Som vanligt är det inte svårt att se vilket av exemplen som hyser attityd. Berg fortsätter med sitt krigiska bildspråk. Franskan beskrivs som en inkräktande fiende, som man till slut tvingades bygga upp en stor vall (”dammen”) för att hålla tillbaka. Han använder uttryck som ofta används i militära sammanhang, såsom *tränga tillbaka* (’få att retirera’), *återvinna mark*, och när det gäller tyskan och danskan, som är nästa fiender att anfälla svenskan, använder han ordet *intränga* (’med våld eller ansträngning bana sig väg in’).

Lundell och Berg fortsätter sina redogörelser för 1800-talet på följande vis:

En ny rensningsiver, nu särskildt riktad mot de tyska beståndsdelarna i vår ordbok, yppar sig hos oss fr. o. m. midten av detta årh. [1800-talet, min anm.] i sammanhang med den historiska språkvetenskapens uppblomstring på nordisk botten. C. Säve, H. Hildebrand, P. A. Gödecke medtaga vid öfversättning från isländska en mängd för svenska läsare *föga njutbara* isländska ord. Den nya purismens grundsatser äro utvecklade af V. Rydberg (»Tysk eller nordisk svenska» i »Svensk tidskr.» 1873) samt af honom i många skrifter *med smak och insigt, om ock ej utan öfverdrift*, tillämpade [min kursiv].

Under 1840- och 1850-talen var intresset på många håll lifligt för språkliga renhetssträvanden: J. A. Hazelius i »Svenska tidningen», professor Karl Säve m. fl. verkade i denna riktning. J. E. Rydqvist stödde dylika arbeten, och bland hans lärjungar ha särskildt H. O. Hildebrand och Viktor Rydberg uppmärksammats som *förkämpar* för ett renare språk med rika upptag ur fornspråken; den sistnämndes uppsats »Tysk eller nordisk svenska» (i »Svensk tidskr.», 1873) och hans *föredöme* i egna skrifter från samma tid stodo länge i allmänna medvetandet som utgångspunkter och de viktigaste uppslagen [min kursiv].

För första gången i analysen ser vi här tecken på attityd hos **bägge** författarna och dessutom av motsatt art. Det är många gamla språkmän som tas upp, och en del är desamma i båda artiklarna. Lundell nämner bland andra Carl Säves och Hans Hildebrands översättningar från isländska och kritiserar öppet att de i dessa försöker ersätta ord av tyskt ursprung i svenskan med isländska ord. Han kallar dessa »föga njutbara» men mildrar sitt drastiska omdöme med reservationen »för svenska läsare». Hans helt klart negativa attityd mot detta exempel på purism bottnar i en hänsyn till svenskar som kan få svårt att förstå ord av isländsk rot.

Man märker ingen negativ attityd till varken Säves eller Hildebrands puristiska arbeten hos Berg. Tvärtom kallar han Hildebrand jämte Viktor Rydberg för *förkämpar*, alltså personer som energiskt verkar för något, vanligen en god sak, i detta fall »ett renare språk». Detta ord får därför en positiv värdeladdning och talar därmed även till purismens fördel.

Rydberg nämns hos både Lundell och Berg, vilket inte är så konstigt eftersom han onekligen är väsentlig i sammanhanget. Slår man upp »purism» i *Nationalencyklopedin* i dag är han det enda exempel på svensk purism som ges. Han behandlas dock på lite olika sätt hos Lundell respektive Berg. Grundinställningen till honom verkar dock vara positiv hos de båda. Berg framhåller honom till och med som ett *föredöme*, alltså som ett gott mönster för handlande. Riktigt så långt går inte Lundell men undanhåller inte heller sin beundran över Rydbergs »smak och insigt». En smått

negativ attityd röjs dock i det reserverande inskottet, där han tillstår att Rydbergs purism inte är fri från överdrifter. Något om överdrift nämns dock inte alls hos Berg, vilket är ett ytterligare bevis på den betydande attitydskillnaden artiklarna emellan.

Både Lundell och Berg nämner efter detta Rydbergs meningsmotståndare Esaias Tegnér (den yngre), som svarade på Rydbergs uppsats genom att året efter, 1874, publicera den egna ”Om språk och nationalitet” i samma tidskrift. Berg fortsätter dock: ”[...] och öfver hufvud taget vände sig den då unga och segerrikt *framträngande* [min kursiv] positivistiska språkvetenskapen med skärpa mot en språkrensning af estetiska och nationella skäl. Man kan också säga, att praktiskt taget all språkrensningssträfvän i Sverige dog bort under flera årtionden, liksom i det stora hela allt arbete på språkodling legat nere.”²⁰ Ordet *framträngande*, alltså adjektivet för något som banar sig väg med maktmedel, är ytterligare ett exempel på ord som annars speciellt används i samband med krig. Med de attitydtolkningar som hittills gjorts av Bergs bruk av sådana uttryck är det svårt att inte se även detta som ett negativt laddat ord i sammanhanget. Den här gången är det en ny, ung skola inom språkvetenskapen som är ”fienden”. Den tar mer och mer plats och ser inte estetik eller nationalism som godtagbara skäl till purism. Men den kommer heller inte att arbeta för purism av något **annat** skäl. Med denna tolkning andas sista meningen i citatet uppgivenhet och besvikelse.

Lundells och Bergs historiska översikter koncentreras härefter till andra länder än Sverige, och angående purism i Tyskland skriver de:

20. Jfr kap. 2 ovan, s. 2–3.

I Tyskland råder f. n. på många håll ett *formligt raseri* mot alla utländska ord. De puristiska sträfvandena hafva der fått en medelpunkt i »Der allgemeine deutsche sprachverein» (stiftad 1886, med en egen tidsskrift). Inom förvaltningens olika grenar ersättas de *förmädliga* minnena af »*välskt*» inflytande med tyska ord (särskildt har inom postväsendet direktör Stephan varit en verksam språkrensare) [min kursiv].

I det förra landet [Tyskland] voro de s. k. språksällskapen på 1600-talet verksamma i *striden mot främlingsorden* [...] På 1800-talet återupptogs *striden* [...] och den 1885[!] stiftade Allgemeiner deutscher sprachverein har med kraft arbetat i samma syfte, som genom Världskriget [det första, min anm.] *vunnit ännu vidare mark*. Myndigheterna ha där, *i motsats mot i vårt land*, i allmänhet gynnat rörelsen och *med särskild omsorg* sett till, att nya termer i post, järnväg o. s. v. bildats af *inhemskt språk* [min kursiv].

När Lundell kallar den tyska purismen för ”ett formligt raseri” ligger det inte långt ifrån att misstänka en åsikt om att den även är något överdriven. Då får andra bitar av citatet en anstrykning av ironi, exempelvis nominalfrasen ”de förmädliga minnena af ’välskt’ inflytande”, där det negativt laddade adjektivet *förmädlig* inte kommer från Lundells egen röst utan den överdrivet puristiska tyska förvaltningens. Lundell verkar även markera röstbytet och sin ironiska distans genom att sätta *välskt* inom citattecken, som om den beskrivningen är något missvisande i sammanhanget men ändå använd av tyska purister.²¹ På så vis kan detta utgöra exempel på då Lundell använder den sociala figuren ironi för att signalera en negativ attityd till purismen i Tyskland.

Berg fortsätter sin krigsmetaforik. Han skriver om ”striden mot främlingsorden”, där det sistnämnda substantivet får en mer negativ klang än exempelvis *främmande ord*. Kanske beror det på att en *främling* är något obekant som ofta bemöts med misstro och har gett upphov till i dag aktuella sammansättningar som *främlingsfientlig* och *främlingshat*. Här återkommer även uttrycket *vinna mark*, måhända i den överförda betydelsen ’få ökat inflytande’. Uttrycket används dock också speciellt angående militärt behärskad mark, vilket i detta sammanhang underblåser Bergs uppmålade konfliktbild.

Sista meningens komparativa inskott ”i motsats mot i vårt eget land” är av parentetisk karaktär men ger resten av meningen dels en känsla av beundran för Tysklands

21. *Välsk* är i dag ett åldrigt och litterärt ord för ’sydländsk och främmande’ som förr särskilt användes om något franskt eller italienskt. (Källa: *Nationalencyklopedins ordbok*.)

purism, dels en känsla av besvikelse över det egna landets knappa puristiska ansträngningar och en latent önskan om att Sverige borde följa Tysklands exempel.

Det positivt laddade adverbialet *med omsorg*, som dessutom förstärks med attributet *särskild*, betecknar här den noggrannhet och plikttrogenhet som tyska myndigheter visar i sitt puristiska arbete. Och det är heller inte utan att tankarna går till den ursprungliga bemärkelsen av ordet *omsorg* som har med omtanke att göra, nämligen 'noggrann vård och skötsel av något', i detta fall det tyska språket. Hos Berg finns inget som talar emot den tyska purismen.

Även beträffande purismen på Island skiljer sig författarna attitydmässigt markant åt. Berg fortsätter med sitt alltigenom positiva ordalag: "Den av allmänna meningen *uppburna* och med *utomordentlig framgång* ledda språkrensningen på Island är [...] *utan tvivel* den rörelse, som *lyckats* fullständigast af alla på de skandinaviska språkens område [min kursiv]." Inget i den inledande nominalfrasen behöver egentligen indikera en särskild attityd, utan kan anses som idel fakta. Det är **den isländska allmänheten**, och inget annat, som höjer purismen till skyarna. Likväl framställs den isländska purismen i påfallande god dager. Purismen har inte bara framgång utan *utomordentlig* sådan – ett positivt laddat adjektiv som förstärker det positiva intrycket. I sista satsen står även det positivt laddade verbet *lyckas*, som används när ett försök att uppnå eller genomföra något önskvärt utfaller på gynnsamt sätt.

Att purismen på Island är den i Skandinavien som gett störst resultat är ett faktum som Berg vill understryka.²² Detta gör han med frasen *utan tvivel*, med vilken han markerar sin säkerhet och auktoritet. Detta pekar också på maktförhållandet författare och läsare emellan. Berg är den som är fackman, innehar hög akademisk titel och skriver artiklar inom sitt specialistområde till ett modernt, vederhäftigt uppslagsverk, som är ett av de få den nyfikna allmänheten har att tillgå och vars redaktion Berg dessutom är medlem i.

Berg avslutar avsnittet om Island med "Den [isländska purismen] är likväl så godt som okänd i Sverige" – en mening som än en gång andas besvikelse över det egna

22. Berg använder här superlativen av *fullständig* – ett adjektiv jag trodde var semantiskt inkomparabelt.

landet men också en vilja att upplysa och inspirera detsamma genom att just omnämna purismen på Island och beskriva den i de ordalag han gör.

Lundell nämner Island betydligt mer återhållsamt: ”Längst i språkrensningen har nyisländskan gått, som är nästan fri från ord med främmande inslag – *om till gagn för språk och odling är en annan fråga* [min kursiv].” Här anas ingen positiv underton, snarare tvärtom i och med det reserverande tillägget. Lundell låter det vara osagt huruvida purismen egentligen varit till isländskans fördel. Han försöker hålla en neutral ställning, som paradoxalt nog hade blivit mer tydlig om detta tillägg hade uteslutits.

När det gäller purism i Danmark är det undantagsvis Lundell som utmärker sig attitydmässigt. Han skriver att ”[d]anskan är det af de nordiska språken, som varit mest utsatt för tyskt inflytande, och det bär i sitt ordförråd deraf *alltför synbara minnen* [min kursiv].” Det negativt laddade adverbet *alltför* bidrar följaktligen till en negativ attityd: Det tyska inflytandet på danskans lexikon märks i högre grad än önskvärt.

Berg väljer i detta fall att fokusera på det ”positiva”. Innan han räknar upp en räkka nämnvärda danska purister skriver han: ”I Danmark har man ända sedan 1700-talet med stor framgång stridit mot utländska påverkningar.” Bergs framställning av purism som en krigisk handling består, och i Danmark förs detta krig mycket framgångsrikt.

Utöver purism i Skandinavien och Tyskland tar Lundell, till skillnad från Berg, upp purism inom det slaviska språkområdet, via vilket han även kommer in på det romanska. Han tar upp Ryssland samt det slaviska språkinnehållet i rumänskan. Att Lundell är den ende som gör detta hör med största sannolikhet samman med att han två år efter artikelns publicering blir professor i just slaviska språk. Han har således intresset och är bevandrad på området. Angående Rumänien skriver han: ”Bland de romanska folken visar sig endast hos rumänerna mera allvarsamma puristiska anlag, i det man söker frigöra sig från det slaviska ordförrådet, *hvilket för språkets konstitution torde vara ungefär lika viktigt som det latinska elementet* (i Rum. akademiens

stora ordbok uteslutas så vidt möjligt alla ord af icke latinsk rot, och gifves derigenom en *aldeles falsk* bild af språket) [min kursiv och understrykning].”

Det krävs ingen djupare analys för att förstå att Lundell är negativt inställd till den purism som den nationalistiskt färgade romaniseringsprocessen förde med sig i Rumänien på 1800-talet. Och det är heller inte svårt att förstå varför med tanke på hans förtrogenhet med slaviska språk och den affektion för dessa han säkert hyser därav. Han börjar dock försiktigt med garderingar i tredje satsen; han använder modala ord som *torde* och *ungefär*. I den därpå följande parenteser verkar han säkrare på sin sak och använder det starkt negativa ordet *falsk*, vilket han förstärker ytterligare med *aldeles*.

5.3. Motiv till purism

Då är vi så framme vid sista delen av analysen, där artiklarnas avslutande stycken ska behandlas. Här blir analysarbetet inte så svårt, eftersom författarna tämligen explicit ger uttryck för olika synpunkter och attityder. Behovet av att väga enskilda plus- och minusord mot varandra kommer därför inte att vara så stort.

Styckena skiljer sig något åt, exempelvis genom att Lundells är dubbelt så långt som Bergs. Innehållet i dem är dock i stort detsamma. Båda inleder med att konstatera att purism inte är aktuellt när det gäller många av våra ord med främmande ursprung. Skillnaden här, och anledningen till att Lundells stycke blir mycket längre, är att Lundell gör en tämligen ingående redogörelse för olika slag och grupper av ord med främmande ursprung. Han skiljer på *lånord* och *främmande ord*, och de senare delar han även in i *internationella ord*, *facktermer* samt *exotiska ord*. Till samtliga av dessa slag och undergrupper ger han också en rad ordexempel. Även Berg gör en liknande redogörelse men under uppslagsordet ”främmande ord” i ett annat band av samma upplaga. Detta hänvisar han också till i sitt sista stycke. I Lundells upplaga finns inte *främmande ord* som eget uppslagsord, vilket kan förklara varför han tar upp detta i artikeln om purism.

Ytterligare något gemensamt för de bägge avslutande styckena är att författarna här definierar skillnaden mellan *purism* och *språkrensning*. Lundell låter avsluta

stycket, och därmed hela artikeln, med denna definition: ”Man använder företrädesvis uttrycket ’språkrensning’ om en förnuftig sträfvän att tillgodogöra sig det egna språkmaterialet och inskränka bruket af främmande ord till det nödvändiga, medan ’purism’ snarare betecknar öfverdrifterna.” Berg gör tvärtom och låter inleda sista stycket med denna upplysning. Början på de båda styckena ser sålunda ut så här:

Lundell 1889

Orden af främmande ursprung kunna i ett språk vara af två väsentligen olika slag. 1) Sådana, som i uttal, böjning (och skrift) fogat sig efter det egna språkets lagar [...], och hvilkas främmande härkomst endast på vetenskaplig väg kan utrönas, men hvilka för den stora allmänheten ej skilja sig från det öfriga ordförrådet: »lånord» [...] *I fråga om dylika ord saknar naturligtvis purism all praktisk betydelse* [min kursiv]. Till ord af detta slag torde äfven böra räknas sådana med (de ursprungligen tyska) prefixen *an-*, *be-* och *för-* [...] likaväl som ord med ursprungligen tyska bildningsändelser (*makt, flykt, hackelse, tryckeri* o. s. v.). 2) Sådana, som genom accentuering, ändelse och deraf beroende böjning, skrifsätt l. dyl. sticka af från det öfriga ordförrådet, och som deraf af hvar och en igenkännas som främmande: »främmande ord». Bland dessa kan man åter urskilja flere grupper, t. ex. sådana mer eller mindre internationella ord, som åtminstone för alla bildade äro nödvändiga, till stor del vetenskapliga och tekniska termer (t. ex. *medicin, geologi, infinitiv, roman, lyrik, idé, division, kollegium, kommun, general, revisor, veranda, lokomotiv, telefon* o. dyl.); sådana internationella ord, som endast för vetenskapsmannen eller specialisten hafva någon betydelse: rena facktermer [...] sådana exotiska ord, som beteckna föremål eller inrättningar från främmande tider och land [...] »*Aflösning*» af ord, hörande till de två sista grupperna vore naturligtvis fullkomligt meningslös; rörande försvenskning af ord ur den första gruppen kunna meningarna åtminstone vara mycket delade. Utom de nu anförda »*termerna*» gifves det massor af ord, som mera röra sig på språkets allmänning och af hvilka åtminstone en del torde kunna ersättas af inhemska [min kursiv].

Berg 1917

Språkrensningen har ofta kallats purism [...], hvilket äfven fått beteckna en öfverdriven språkrensning, en sådan, som vill utrota alla ord af främmande ursprung. *Detta är gifvetvis hvarken möjligt eller önskvärdt. Många ord äro lånade för så länge sedan och så införlivade med det lånande språkets ordskatt, att endast härledaren kan bestämma deras utländska börd. Dessa kan man icke med fog hysa någon afvoghet emot, lika litet som mot en mängd andra som ha riktat språket, där dettas egna hjälpkällor intet haft att lämna. Många andra äro så fast rotade, att deras utmönstring knappast kan förordas, ehuru de på sin tid inlånats utan verkliga skäl* [min kursiv].

Som synes verkar Lundell och Berg rörande överens om att purism är helt utan intresse beträffande vissa typer av ord med främmande ursprung. Denna ståndpunkt förefaller dock i Bergs fall något avvikande mot det sätt han beskrivit purism och import av främmande språkgods tidigare i sin artikel, i alla fall mot de tolkningar som hittills har gjorts i analysen. Här har vi emellertid ett problem, som har att göra med just betydelsenyanserna hos begreppen *purism* och *språkrensning*. Berg tar klart och tydligt avstånd från purism, men det är ju inte **det** hans artikel handlar om utan *språkrensning*. Låt oss ändå bortse från detta så länge och fortfarande se dessa begrepp som likvärdiga synonymer. Den påstådda semantiska skillnaden mellan begreppen och vad denna kan innebära för attitydolkning och analysresultat återkommer jag till i nästföljande avsnitt av analysen.

Hur som helst återkommer en smutt negativ attityd till importord i Bergs sista sats, där det påstås att det finns många importord som ursprungligen är onödiga och en gång lånades in utan anledning. Det verkar finnas en vilja att gallra bort dessa, men eftersom de är så acklimatiserade i svenska språket kan man inte gärna förespråka detta.

Lundell är konstigt nog den ende som tar upp försvenskning av vissa importord, något som man kanske främst hade förväntat sig av Berg. Lundell ger dock inte uttryck åt någon personlig åsikt när han angående försvenskning av internationella ord säger att meningarna därom kan vara mycket delade. En personlig åsikt kan emellertid skönjas i sista satsen, där han nämner inhemska ersättning av mer **allmänna** internationella ord. Ändå bibehåller han den neutrala, objektiva tonen genom garderingar som "åtminstone en del" och det modala "torde kunna".

Efter detta kommer Lundell in på olika motiv för purism, men innan Berg gör detsamma faller denne en besviken kommentar om den svenska lättvindigheten i införandet av utländska ord vid tiden för artikelns tillblivelse:

Det är emellertid så, att de nyheter, som tillföras språket, f. n. till ytterst ringa del häröra från medveten språklig sträfvän, där insigt, smak eller ändamålsenlighet gjort sig gällande. Den ögonblickliga bekvämligheten har hos tidningsmän och författare varit afgörande; tanklöst och okunnigt upptas ett utländskt ord, mer eller mindre riktigt återgifvet, kommer i svang och fäster sig.²³ Vetenskaps- och ämbetsmän bidraga i Sverige mycket till de utländska ordens införsel. Häremot vilja språkrensarna varna och vidtaga åtgärder. Tanklösa inlån förrycka på flerfaldigt sätt ett språks kynne och regler; genom att icke bruka språkets egna bildningsmöjligheter, slöas och aftynar själfva förmågan att nybilda.

Den negativa attityden går inte att ta miste på. Sakförhållandet att synnerligen få inlån från utländska språk är av god art stryker Berg under med att det helt sonika ”är så”. Kommande påståenden, som att lättsinniga inlån av utländska ord är en ren fara för ett språk, blir därmed obestridda fakta under Bergs auktoritet.

En med detta citat (o)jämförbar passage hos Lundell är: ”En i otid eller utan fulla skäl företagen aflösning [av främmande ord, min anm.] kan mera skada språkets precision och böjlighet, än den i andra afseenden gagnar: ett kort främmande ord är i många fall bättre än en lång omskrifning, och ett nytt hemmagjordt eller ett alldeles föråldradt uttryck kan vara mindre begripligt än ett främmande ord.”²⁴ Det är påfallande vilka olika fokus de bägge författarna har. Hos Berg är det obetänksamma inlån av utländska ord som är skadligt för språket, hos Lundell är det obetänksamma ersättningar av desamma.

Så är vi till sist framme vid de olika motiven till purism, för vilka de bägge författarna redogör på följande vis:

23. Jfr kap. 2 ovan, s. 3–4.

24. Jfr kap. 2 ovan, s. 3.

Skälen för utdrifning af främmande ord kunna vara flere: a) nationel-patriotiska, då nationalitetsmedvetandet under för ett folk kritiska tider behöfver på alla områden väckas och lifvas; b) filologisk-estetiska för att gifva språket enhet och harmoni; c) praktisk-sociala för att göra språket fattligt för den stora mängden af folket, som icke kan främmande språk. *Denna sista synpunkt för språkrensningen är den enda obestridt giltiga: den vinner i betydelse, i samma mån som läslust och kunskapsbegär utbreda sig till alla. Språkrensning blir då en sida af språkriktighet, och dennas högsta norm är att i för läsaren eller åhöraren i möjligaste mån begriplig och lättfattlig form med möjligast enkla medel gifva det möjligast noggranna uttryck åt den talandes eller skrifvandes mening. Orden måste väljas med ständig hänsyn till deras språkliga ståndpunkt, till hvilka man vänder sig. De skäl, som emellertid såväl hos oss som i synnerhet i Tyskland vanligen framhållas för »språkrensning», äro det patriotiska och det estetiska, hvilka, rätt sedda, hafva tämligen ringa betydelse* [min kursiv].

Praktiskt sociala skäl tala emot mängden af lånord. De flesta af ett lands invånare ha *naturligtvis* svårt att lätt och rätt begripa eller riktigt nyttja dessa ofta i såväl stafning som ljudform motsträfviga nyheter. Nationella skäl gå i samma riktning och *äro likaledes af en vikt*, som politiska förhållanden stundom stegra till tvånget att söka i möjligaste mån hålla språket enhetligt inhemskt. Filologiskt estetiskt har man slutligen städse varit böjd för att motsätta sig språkblandning, ett förhållande, hvori senare tidens internationella sträfvanden *knappast åstadkommit någon djupare gående ändring* [min kursiv].

Lundell dömer ut patriotiska och estetiska motiv till purism och sätter till och med *språkrensning* inom citationstecken för att markera tvivlet om denna benämningens riktighet i sammanhanget. *Språkrensning* var ju termen för en **förnuftig** purism medan *purism* betecknade en **överdriven** dito. Antagligen är det den förra termen som patriotiska och estetiska purister själva föredrar, men enligt Lundell kan purism med dessa motiv knappast vara förnuftig utan främst överdriven. Här återkommer han även till Tyskland, vars purism han ger som exempel på detta.²⁵

Purism är bara helt berättigad om den sker på sociala grunder, menar Lundell, av för folket praktiska skäl. Då blir den en fråga om *språkriktighet*, vars ledande ståndpunkt vid tiden för artikeln var ändamålsenlighet.²⁶

Berg verkar inte ha något att invända mot Lundell när det gäller de praktiskt sociala motiven. Dock är han ovanligt saklig i beröringen av dessa. Han lägger helt en-

25. Jfr ovan s. 17.

26. Se kap. 2 ovan, s. 2–3.

kelt fram ett par fakta, vars klara logik gör attityd överflödigt. Logiken markeras med *naturligtvis*, som i och för sig skulle kunna uppfattas som ett slags ”nonchalant understrykning”.

I motsats till Lundell nämner han inget om språkriktighet i detta sammanhang, men i närmast föregående citat nämner han ändamålsenlighet som något som sällan beaktas vid inlån av utländska ord.

Vad gäller de nationell-patriotiska motiven avviker Berg genom att, till skillnad från Lundell, tilldela dessa en betydelse. Efter att ha berört de praktisk-sociala motiven skriver han att de nationella ”likaledes” är ”af en vikt”. Enligt Lundell hade dessa motiv ”tämmligen ringa betydelse”.

En annan avvikelse är att Berg kort och gott benämner motiven ”nationella”. Annars använder han samma benämningar som Lundell: ”praktiskt sociala”, ”filologiskt estetiskt”. Kanske upplevde han ”patriotisk” som en pleonasm, att ”social” och ”estetisk” var mer nyanserade i sina respektive ordpar. Kanske var ”patriotisk” ett känsligt ord för tillfället, mitt under brinnande världskrig, då hela folk fick uppleva den misär som krigets föregående patriotismvurm hade lett till. Kanske hade ordet fått en negativ värdeladdning som Berg inte ville föra över till språkrennings-sammanhang. Kanske tyckte han bara att det var en irrelevant och missvisande term i dessa sammanhang. Härom kan jag endast spekulera.

När det så slutligen gäller det filologisk-estetiska motivet återkommer känslan av besvikelse hos Berg. Med de tidigare exemplen i åtanke får man här bilden av motivet som en trogen gammal hund man alltid (”städse”) kunnat lita på men som på grund av yttre omständigheter (”internationell strävan”) till slut fallit till föga. För Lundell är dock även **dessa** motiv över lag av ”tämmligen ringa betydelse”.

Berg avslutar stycket, och därmed hela artikeln, med att jämte hänvisningen till ”främmande ord” även hänvisa till uppslagsordet ”impurism”, som han samtidigt förklarar är ”stark, onödig uppblandning med främmande ord”. Även i Lundells upplaga finns *impurism* som eget uppslagsord, men Lundell hänvisar för den skull **inte** till detta i artikeln om *purism*, vilket kan uppfattas som en intressant detalj i en analys som denna. Redan den i analysens inledning nämnda iakttagelse att Berg genomgående mer eller mindre tenderar att ställa det språkligt främmande i dålig da-

ger, gör ju inte faktumet att han förklarar samt hänvisar till *impurism* så konstigt. Konstigare vore det kanske om Lundell, som ger ett motsatt intryck, hade gjort detsamma och dessutom förklarat termen med det mycket negativt laddade ordparet ”stark, onödig”.

5.4. Skillnad på *purism* och *språkrensning*

En inte så oväsentlig detalj i sammanhanget är den av båda författarna angivna betydelsenynsian mellan de annars synonyma uttrycken *purism* och *språkrensning*.²⁷ Slår man upp ”purism” i Bergs upplaga får man, innan man blir hänvisad till ”språkrensning”, veta att man ”stundom gjort den skillnaden mellan purism och språkrensning, att det förra ordet fått beteckna en öfverdriven, det senare en lagom sträfvan i denna riktning [att undvika främmande ord i ett språk, min anm.]”. Man kan undra hur denna definitionsskillnad har uppstått. Adolf Noreen skriver i ”Om språkriktighet”: ”Lånord äro, från svenska riksspråkets synpunkt, lånord, vare sig att de upptagits ur ett levande eller dött språk, ur ett mer eller mindre främmande, ur vårt fornspråk eller våra nutida dialekter. Detta tyckes emellertid förbises av våra purister eller »språkrensare», som de föredraga att benämnas [min kursiv], d. v. s. de som söka ur språket utdriva de ord, som lånats från »främmande» språk.”²⁸ När man tänker efter är det i och för sig inte så konstigt att personer med denna benägenhet inte gärna vill kalla sig eller bli kallade för något som **i sig** är av främmande ursprung. *Purism* är ett franskt lånord från tiden kring sekelskiftet 1800, bildat av latinets *purus* ’ren’. *Språk* i *språkrensning* är ett tyskt lånord från yngre fornsvensk tid. *Rensning* är substantivformen av det äldre fornsvenska verbet *rensa*, bildat till det gemensamt germanska ordet *ren*, som i sin tur är bildat till en indoeuropeisk ordrot. Det är uppenbart att *språkrensning* med dess germanska beståndsdelar har äldre anor i svenskan och dessutom är närmare besläktat med detsamma än det romanska *purism*.

I vilket fall som helst har vi här att göra med två värdeord, där *purism* med sin överdrift är ett minusord och *språkrensning* med sitt förnuft ett plusord. Det är natur-

27. Se ovan s. 20–22.

28. Noreen s. 187.

ligt att uttala en negativ attityd mot det förra och en positiv mot det senare, varför skillnaden i val av uppslagsord mellan författarna egentligen inte är så konstig.

En intressant iakttagelse är hur och i vilken omfattning Lundell respektive Berg använder de båda uttrycken. Lundell verkar definitionsskillnaden till trots samt i diplomatisk anda använda uttrycken som likvärdiga synonymer artikeln igenom. Enda undantaget från detta är i ovanstående exempel, då han distanserar sig från Tysklands överdrivna purism genom att sätta *språkremsning* inom citationstecken.²⁹ Utöver detta förekommer faktiskt *språkremsning* och olika former av detta lika många gånger som olika former av *purism* (inklusive själva uppslagsordet). Man märker heller inte av någon nämnvärd attitydförskjutning när det ena eller andra används. Upplýsningen om definitionsskillnaden, som slutar hela artikeln, ger därför intryck av en brasklapp, som Lundell infogar i sista stund för att ”komma undan” med sitt annars neutrala bruk av dessa ord.

Annat är det med Berg, i vars artikel ordet *purism* endast förekommer **en** gång, nämligen i ovanstående exempel, då han avvisar den överdrivna språkremsning som detta ord står för.³⁰ Annars använder han endast ordet *språkremsning* i olika former. För honom verkar distinktionen mellan dessa båda uttryck vara skarpare och viktigare än för Lundell. Det är helt klart bilden av purism som något förnuftigt Berg vill framhäva och förmedla till de svenska ”bildningssökande familjerna”.

5.5. Artiklarnas litteraturhänvisningar

En annan intressant detalj i artiklarna är deras litteraturhänvisningar. Lundell avslutar sin artikel med en hänvisning till Adolf Noreens uppsats ”Om språkriktighet” från 1885 – ett pionjärverk som sägs vara startskottet för den moderna svenska språkriktighetsdebatten.³¹ Noreen och Lundell var generationskamrater samt båda av den rationella skolan, och det är i denna uppsats som den förre formulerar den ändamåls-
enlighetsprincip och funktionella norm som blir grundvalen för denna nya språk-

29. Se s. 24.

30. Se s. 21.

31. *Språkriktighetsboken* (Stockholm 2005) s. 33.

vetenskapliga skola.³² Noreen tar även upp lånord och uttrycker sin vidsyn gentemot dessa. På ett ställe skriver han: ”[S]om allmän regel gäller: låna – olika för olika syften och olika stilarter – från alla håll, från Nordens forna språk, från våra dialekter, från städernas slangspråk, från de mest främmande språk!”³³ I en annan uppsats från 1901, gällande danska och norska lånord, refererar han till sin tidigare uppsats och skriver:

Ingen kan vara mindre purist än undertecknad. Som jag å annat ställe [”Om språkriktighet”, min anm.] yttrat, anser jag upptagandet av främmande ord såsom lån i svenskan för »en högst berömmelig gärning – notabene om lånen göras då de behövas», och jag anser, att »vi ha icke för många lånord i svenskan, utan snarare för få». Men ett sätt att låna är avgjort förkastligt, nämligen det varigenom s. k. homonymer uppstå.³⁴

Bergs litteraturanvisning är betydligt digrare än Lundells, och bland alla de verk han hänvisar till kan särskilt tre nämnas: hans egen skrift ”Tidningssvenska” (1916) samt skrifterna ”Riktlinjer för svensk språkförbättring” (1916) och ”Kråkspråk och svenska” (1917) av Rolf Nordenstreng (1878–1964).

Den första anknyter till ovanstående exempel hos Berg, då denne anklagar bland annat tidningsmän för att vara bekväma, okunniga och tanklösa när de utan hänsyn till smak och ändamålsenlighet upptar utländska ord i sina texter och på så vis bidrar till att dessa fäster sig i allmänna språkbruket.³⁵ Det är nämligen just detta som ”Tidningssvenska” handlar om bland annat. Berg verkar ha intresserat sig livligt för språket som användes i svenska tidningar och riktar i flera skrifter skarp kritik mot tidningsskribenternas stil. Efter en av sina undersökningar av tidningsspråket uttalar han sig i Svenska Dagbladet om danska inlån och kallar dessa för ”ordskapelser av dansk-svensk missbörd”.³⁶

Nordenstreng var finlandssvensk författare och vid ovannämnda skrifers tillkomst filosofie licentiat (på en avhandling om finlandssvenskan på 1700-talet). Han

32. Jfr kap. 2 ovan, s. 2–3.

33. Noreen s. 188. Det är dock efter detta påbud som Noreen reserverar sig med den fotnot jag citerar ovan s. 10.

34. Adolf Noreen, ”Tala svenska – med svenskarna!” [1901] i *Spridda studier. Populära uppsatser* (Stockholm 1911) s. 70. Jfr även kap. 2 ovan, s. 3–4, angående homonymi.

35. Se s. 23.

36. *Svenska Dagbladet* 17/7 1907, citerat efter Teleman s. 179.

verkar även ha varit god vän till Berg.³⁷ Ett av hans specialintressen var rasfrågor, och han skrev flera verk i detta ämne, i vilka hans rasteoretiska resonemang ofta mynnar ut i ren rasism. Detta ter sig heller inte så konstigt när man läser ovan nämnda skrifter, där han ger uttryck för strängt puristiska åsikter. *Kråkspråk* är vad Nordenstreng, efter den norske språkrensaren K. Knudsen, nyttjar som teknisk term för ”allt hvad onödiga lånord heter, vare sig de ha sitt upphof i lärdomshögfärd, lärdomslättja, estetsnobberi, modegalenskap, idrottsvanvett, tjänstemannaslentrian, tidningsslarf eller andra dåliga källor”.³⁸ Han vill dock (självklart) inte kalla sig purist men verkar ändå hysa ett glödande hat mot särskilt **tyskt** långods, något som förefaller lite underligt, då inlån av **dansk-norskt** gods snarare verkar ha varit mer aktuellt vid denna tid. Hur som helst skriver han:

Jag har läst, hört, talat och skrivit för mycket nyisländska för att vara purist – spåren skrämna – men jag reser udd och egg mot låt-gå-systemet i fråga om lånord, enkannerligen tyska sådana. Det djupt sorgliga är att den svenska språkkänslan veterligen aldrig har haft klart för sig, att tyskan är ett gift, som vi visserligen kunna tåla och t. o. m. ha gagn af i rätt starka doser, men som småningom förslappar vårt modersmål, om det nyttjas i övermått.³⁹

”Gift” är inte den enda liknelsen Nordenstreng gör med tyska språket. På ett annat ställe liknar han tyskan vid ett visst slags insekter, som ibland uppträder i jättelika, skadegörande svärmar:

De [tyska lånorden] äro många som gräshoppor, och om en stor del af dem är ingenting att säga. Andra däremot äro mig en ren styggelse. Olyckan är att de tyska förstafvelser och ändelser som kommit in i svenskan äro så ohyggligt smittosamma. Och där de komma in, dör motsvarande svenskt språkods ut. Har isländskan nyss fått lida hån och smälek för sin envisa motvilja mot lånord, skall den nu i stället få ros och lof för sin stora nybildningskraft. Svenskan har tyvärr inte på långt när isländskans möjligheter. Och ju längre det tyska inflytandet får ohejdadt pågå dess mera tvinar svenskans alstringskraft bort. Detta är mitt hufvudskäl att tycka illa om dessa hel- eller halftyska ord man inte kan komma undan.⁴⁰

37. I ”Riktlinjer för svensk språkförbättring” kan man läsa: ”[...] Berg, gamle vän och vapenbroder, om detta och mycket, mycket annat äro vi ett hjärta och en själ [...]” (s. 487)

38. Rolf Nordenstreng, ”Riktlinjer för svensk språkförbättring” i *Svensk tidskrift*, red.: Eli F. Heckscher och Gösta Bagge (Stockholm 1916) s. 497.

39. Rolf Nordenstreng, ”Kråkspråk och svenska” i *Svensk tidskrift*, red.: Eli F. Heckscher och Gösta Bagge (Stockholm 1917) s. 279.

40. Nordenstreng 1917 s. 287.

Detta är långt ifrån den hållning till tyska affix i svenskan som Lundell ger uttryck för i ovanstående exempel.⁴¹ Varningen om lånordens förslappning och förtvining av svenskan och dess nybildningsförmåga känns igen från Berg ovan.⁴²

Det är påtagligt att grundattityderna som uttolkats hos Lundell och Berg även återspeglas i de litterära verk som hänvisas till i artiklarna.

6. Slutord

Redan vid en första skumning av artiklarna märker man en betydande skillnad i framställningssätt vad gäller ordval och fokus, vilket även pekar på attitydskillnader till det som behandlas. Man får en uppfattning av att Bergs artikel från 1917 nästan genomgående hyser en tendentiös underton till purismens (eller språkrensningens) fördel, eller i alla fall till det främmandes nackdel, medan Lundells text från 1889 har en mer neutral och saklig prägel, som också andas viss tolerans mot det främmande. Hos Berg anar man ett starkt engagemang och brinnande intresse medan Lundell ger ett mer reserverat och nyktert intryck. Dessa första intryck anser jag mig härmed ha styrkt i föregående analys. Attitydskillnaderna blir som tydligast när jag i analysen ovan jämför avsnitt ur de båda artiklarna där samma ämnen behandlas.

Av alla attitydobservationer som gjorts hos Berg talar den absoluta lejonparten för en i grunden negativ inställning till främmande språkgoods och därmed en positiv dito till purism. Enda gången han uttalar sig negativt om purism är paradoxalt nog när han **förkastar** densamma.⁴³ Detta har dock med den påstådda definitionsskillnaden mellan *purism* och *språkrensning* att göra, vilket jag har behandlat närmare ovan.⁴⁴

Mer intressant förefaller Lundell, hos vilken jag utöver den övervägande delen negativa attityder till purism dels har funnit ett vacklande attitydexempel, dels ett exempel på **positiv** attityd till purism, eller i alla fall en negativ gentemot främmande språkinslag. Det senare gällde tyskans historiskt frekventa inflytande på danskan,

41. Se s. 21.

42. Se s. 23.

43. Se exempel ovan s. 21.

44. Se avsnitt 5.4 s. 26–27.

vilket enligt Lundell syns alltför väl i det samtida danska språket.⁴⁵ Denna kommentar behöver ju dock inte ses som överdriven utan som en tämligen förnuftig åsikt om mångfaldens värde och charm samt ombyttets förnöjelse på såväl språkområdet som på vilket annat område som helst. Jag anser därmed inte att diskrepansen mellan detta enskilda exempel och inställningen Lundell ger uttryck för i övrigt blir alltför störande.

Detsamma gäller det vacklande exemplet från analysens inledning, vilket bestod i bruket av det modala *kan* som antingen garderande eller understrykande. Exemplet rörde en patriotisk aspekt på purism som jag anknöt till ett citat av Adolf Noreen, enligt vilken en måttlig purism av nationella skäl tillfälligtvis kan vara berättigad.⁴⁶ Vi har dock sett i senare exempel hos Lundell att purism av dessa skäl har ”tämligen ringa betydelse”.⁴⁷ Trots osäkerheten som vidlåder detta, är det av ganska liten vikt för det intryck Lundell ger generellt. Skillnaden de bägge artiklarna och författarna emellan förblir explicit.

Den enkla och icke så oväntade slutsatsen av detta arbete är att Lundell och Berg båda var barn av sin tid, vilket också bekräftar mina framställda hypoteser i den historiska bakgrundens avslutning.⁴⁸ På de knappa trettio år som skiljer artiklarna åt hann ett generationsskifte äga rum inom språkvetenskapen. Lundell hörde till den rationella skolan, som satte störst vikt vid funktionellt språkbruk. Så länge de främmande språkelementen inte störde kommunikationen mellan sändare och mottagare och på så sätt bröt mot ändamålsenlighetsprincipen fanns ingen anledning att hysa något agg mot dem – härav Lundells sansade, neutrala stil, hans negativare attityd till purism och större uttryck för tolerans mot främmande ord.

Berg å sin sida var av den nyutsprungna, stilistiska grenen inom språkvetenskapen som satte sändaren i främsta rummet och slog vakt om en god, ren, svensk stil. Denna stilistiska inriktning uppkom vid en tid då Sverige ideologiskt blev mer nationalistiskt än skandinavistiskt och kosmopolitiskt – detta särskilt efter unionsupplös-

45. Se ovan s. 19.

46. Se ovan s. 10.

47. Se ovan s. 24–25.

48. Se ovan s. 5.

ningen med Norge 1905.⁴⁹ Berg skriver själv i sin artikel: ”På grund af ändrade åskådningar inom såväl språkvetenskapen som vitterheten har på sista tiden intresset för hithörande spörsmål [språkodling/-rensning, min anm.] åter börjat stiga och arbetet för språkets rening återupptagits, en rörelse, som i viss mån torde ha kommit till stånd jämsides med sträfvan för hembygdsvård, det starka intresset för att bevara historiska och konstnärliga värden från fordom liksom det på många områden återuppståndna häfdandet af det inhemska svenska.”

Vi har även sett faktiska prov på att Berg personligen hyste en negativ inställning till lånord, i synnerhet danska som för tillfället var mest aktuella.⁵⁰ På ett annat ställe, där han behandlar författaren Per Hallström, skriver han: ”Ett fel har hans stil tyvärr varit bekämd med, nämligen danismer.”⁵¹ Härav följer Bergs subjektiva, tendentiösa stil till purismens fördel och det främmandes nackdel i artikeln om språkrensning.

För att återkomma till de i inledningen ställda frågorna: Går det att se samband mellan de rökta attityderna och de samtida språkvetenskapliga skolorna? Visar artiklarna en ambition att styra språkvårdsdebatten i en viss riktning? På den första frågan har jag som framgått fått ett jakande svar. Den andra frågan skulle jag med anledning av svaret på föregående fråga vilja vända på. Eftersom de skilda språkvetenskapliga situationerna så väl avspeglas i de båda artiklarna, är det nog snarare språkvårdsdebatten som har styrt artiklarna och inte tvärtom. Hos Lundell kan debatten till och med skönjas i formuleringar som ”rörande försvenskning af ord ur den första gruppen kunna meningarna [...] vara mycket delade” och ”Denna sista synpunkt för språkrensning är den enda obestridd giltiga [...]” (som alla parter är överens om).⁵² Hos Berg är det föga förvånande mindre av detta; här representeras bara debattens för tillfället ledande sida, vilken Berg själv stod på. Denna ensidiga belysning skulle i och för sig kunna ses som ett försök till styrning, men kanske då mer i form av ett slags indoktrinering av ”den bildningssökande allmänheten”, som uppslagsverket

49. Teleman s. 178.

50. Se ovan s. 28.

51. Ruben G:son Berg, *Svenska skalders på nittitalet* (Tredje upplagan [orig. 1906]) s. 81. Här citerad efter Henry Olsson, ”Danismer hos Per Hallström” i *Språk och stil*, red.: Ruben G:son Berg, Bengt Hesselman och Olof Östergren (Uppsala 1916) s. 91.

52. Se ovan s. 21 och 24.

säger sig vara till för. Själva språkvårdsdebatten fördes snarare på akademisk, vetenskaplig nivå och kom till uttryck i exempelvis lärda tidskrifter som *Svensk tidskrift* och *Språk och stil*.

7. Litteratur

- Berg, Ruben G:son: "Tidningssvenska" i *Det nya Sverige. Tidskrift för nationella spörsmål*, red.: Adrian Molin (tionde årgången, P.A. Norstedt & Söner, Stockholm 1916) s. 341–360.
- Berg, Ruben G:son: "Språkrensning" [1917] i *Nordisk familjebok. Konversationslexikon och realencyklopedi* (Andra upplagan 1904–26). Finns tillgänglig på internet i Projekt Runebergs digitala faksimilutgåva: <<http://runeberg.org/nfcf/0450.html>>. Hämtad våren 2011.
- Brunstad, Endre: *Det reine språket. Om purisme i dansk, svensk, færøysk og norsk* (Nordisk institutt, Bergen 2001).
- Brunstad, Endre: "Mellom rasjonalitet og patriotisme. Om svensk purisme" i *Purt og reint. Om purisme i dei nordiske språka*, red.: Helge Sandøy, Randi Brodersen och Endre Brunstad (Skrifter frå Ivar Aasen-instituttet nr 15, Volda 2003) s. 147–179.
- Det bästa ur Nordisk familjebok* (Förlag Ruin, Stockholm 2008)
- Frängsmyr, Tore: "Encyklopedi" i *Nationalencyklopedin* (Bokförlaget Bra Böcker AB, Höganäs 1991) band 5 s. 477–480.
- Hellspong, Lennart: *Metoder för brukstextanalys* (Studentlitteratur, Lund 2001)
- Hellspong, Lennart och Ledin, Per: *Vägar genom texten. Handbok i brukstextanalys* (Studentlitteratur, Lund 1997)
- Lundell, J.A.: "Purism" [1889] i *Nordisk familjebok* (Första upplagan 1876–99). Finns tillgänglig på internet i Projekt Runebergs digitala faksimilutgåva: <<http://runeberg.org/nfam/0226.html>>. Hämtad våren 2011.
- Nordenstreng, Rolf: "Riktlinjer för svensk språkförbättring" i *Svensk tidskrift*, red.: Eli F. Heckscher och Gösta Bagge (sjätte årgången, Stockholm 1916) s. 484–498.
- Nordenstreng, Rolf: "Kråkspråk och svenska. Några principspörsmål rörande lån-gods och nybildningar i vårt språk" i *Svensk tidskrift*, red.: Eli F. Heckscher och Gösta Bagge (sjunde årgången, Stockholm 1917) s. 277–289.

- ”Nordisk familjebok” i *Nordisk familjebok* (Andra upplagan 1904–26). Finns tillgänglig på internet i Projekt Runebergs digitala faksimilutgåva: <<http://runeberg.org/nfbs/0721.html>>. Hämtad våren 2011.
- Noreen, Adolf: ”Om språkriktighet” [1885] i *Spridda studier. Populära uppsatser* (första samlingen, andra upplagan, Hugo Gebers förlag, Stockholm 1912) s. 128–199.
- Noreen, Adolf: ”Tala svenska – med svenskarna!” [1901] i *Spridda studier. Populära uppsatser* (andra samlingen, andra upplagan, Stockholm 1911) s. 70–76.
- Olsson, Henry: ”Danismer hos Per Hallström” i *Språk och stil. Tidskrift för nysvensk språkforskning*, red.: Ruben G:son Berg, Bengt Hesselman och Olof Östergren (sextonde årgången, Uppsala 1916) s. 91–131.
- Ransgart, Martin: ”Den svenska språkvårdens syn på importord under 1800- och 1900-talet” i *Det främmande i nordisk språkpolitik. Om normering av utländska ord*, red.: Helge Sandøy och Jan-Ola Östman (Novus forlag, Oslo 2004) s. 175–218.
- Språkriktighetsboken* (Svenska språknämnden och Norstedts Akademiska Förlag, Stockholm 2005)
- Teleman, Ulf: *Tradis och funkis. Svensk språkvård och språkpolitik efter 1800* (Svenska språknämnden och Norstedts Ordbok, Stockholm 2003)

Pur (Lat. *pūrus*), ren, oblandad, oförfalskad; idel, luttet, bara.

Purana. Se Indiens språk och litteratur, sp. 555.

Purbach, Georg. Se Peuerbach.

Purcell [pörsäll], Henry, Englands störste tonsättare, född 1658 i London, död derst. 1695, förlorade tidigt sin fader, som var medlem af Chapel royal, samt erhöill sin musikaliska utbildning under Cooke och Humfrey. Såsom dramatisk tonsättare uppträdde P. redan 1675, då efter beställning operan *Dido and Aeneas* uppfördes i en trängre krets och tilldrog sig så mycken uppmärksamhet, att P. erhöill en mängd beställningar på inlägg uti dramatiska stycken, såväl lustspel som tragedier. Till denna tid hör hans musik till Shakespeares *Timon af Athen*. 1680 blef han organist i Westminsterkyrkan och skref under de följande sex åren, utom 12 sonater för två violiner och generalbas, nästan endast kyrklig musik, mest s. k. »Welcome songs». Derefter återtog han sin verksamhet för scenen och författade musik till Drydens sorgspel *Tyrannic love* m. fl. samt 1690 sin första egentliga opera, *Dioclesian*, och följande år sin förnämsta dramatiskt-musikaliska skapelse, *King Arthur*, till text af Dryden. Härtill anslöto sig operan *The fairy queen* och musiken till Lees *The massacre in Paris*, Drydens *Amphitryon*, d'Urfeys *Don Quixote* samt en stor mängd andra. Ett rikt urval ur hans kompositioner för scenen finnes uti *A collection of ayres composed for the theatre* (1697). Högre konstnärligt värde ega hans kompositioner för kyrkan, om de än voro mindre epokgörande, en egenskap, som man måste tillerkänna hans skapelser för scenen, alldenstund P. grundlade en nationel opera, som dock senare undanträngdes af den italienska. Hans kyrkomusik hade betydligt inflytande på Händels kompositionssätt, sedan denne samtidigt bosatt sig i London. Uti »Purcell's sacred music» (1829—32) finnes samlad största delen af hans kompositioner för kyrkan, utgörande »Anthems» med orkester eller orgel, hymner, psalmer, kanon m. m. Af kammarmusik skref han 10 fyrsatsiga sonater för piano, ofvannämnda triosonater och *Lessons for the harpsichord or spinnet* (1696). Sedan 1879 utgifves af Breitkopf & Härtel en samlingsupplaga af P:s verk.

Puré (Fr. *purée*, antagl. af Lat. *pūrus*, ren, rensad), soppa, kokt på örter, ärtskockor, höns, kräftor el. dyl. och från hvilken de fasta beståndsdelarna fränsilats.

Purée [pyrē], Fr. 1. Se Puré. — 2. Kem., »indiskt gult» (Fr. *jaune indien*), ett färgstoff af obekant ursprung, kommer i handeln i form af brunaktiga massor med urinös, myskartad lukt.

P. T. C.

Purga', benämning på snöstorm i norra Sibirien.

Purgatōrio (»Skärselden»), titeln på den 2:dra tredjedelen af Dantes stora dikt »La commedia divina» (se Dante Allighieri).

Purgēra (Lat. *purgāre*, rensa, rena), ur mat-smältningskanalen rensa bort oönskat innehåll genom användande af s. k. *purgantia* 1. laxan-

tia, d. v. s. »afförande medel» (se d. o.). Genom purgering (laxering) framkallas ett ökad blodtillflöde till bukhålans organ, särskildt tarmkanalen, och derigenom kan blodet afledas från andra kroppsdelar, såsom hufvudet, lungorna etc., åt hvilka håll blodträngning (kongestion) af en eller annan anledning uppstått. Häri ligger den ofta helsobringande verkan af ett förständigt användt afförande medel. Jfr Katharsis, Lavemang och Laxera. o. t. s.

Puri. Se Djagarnath och Orissa.

Purifiēra (Lat. *purificāre*, rensa, rena), rena, luttra, skira. — Purificatio Mariæ. Se Kyndelsmässan och Mariafester. — Purificatōrium, den korsprydda linneduk, hvarmed den katolske presten vid nattvarden aftorkar kalken.

Purim-festen (Hebr. *purim*, plur. af *pur*, lott, ett ord, som förekommer i Esters bok, 9: 24 och 26, samt antages hafva fornpersiskt ursprung), en religiös glädjehögtid hos judarna. Se Ester och Judiska gudstjensten, sp. 1414.

Purism (af Lat. *pūrus*, ren), språkrensning, är sträfvan att i ett språk undvika ord af främmande härkomst (i motsats till inhemska ord). Vid stigande odling lånas till beteckning af utifrån hemtade redskap, inrättningar, begrepp o. s. v. vanligen äfven ordet från samma håll som saken; och jämväl för rent inhemska uppfinningar på det yttre livets eller på tankens område lånas ofta ett främmande ord, eller bildas af främmande ämne ett sådant, äfven när det egna språkets tillgångar skulle vara väl egnade att fylla behofvet. Slutligen bruka personer, hemmastadda i och vana vid främmande språk, i tal och skrift främmande ord i stället för inhemska. I samma mån ett folk i sin kultur är beroende af ett annat, i samma mån uppblandas vanligen äfven dess språk, i första hand dess ordförråd, med beståndsdelar af kulturgifvarens idiom. Främmande ord i ett språk äro således minnen af främmande kulturströmningar. Öfvervigt af främmande gods i ordförrådet kan vara ett tecken till att det nationella lifvet står på svaga fötter och kan vara ett symptom, som bådär undergång, liksom en sund reaktion mot dylik inblandning kan häntyda på ett kraftigt nationalitetsmedvetande. Den första stora importen af grekiska och latinska lånord mottogo germaner och slaver med kristendomen. Under unionstiden och redan förut medförde de skandinaviska folkens politiska och kommersiella förbindelser med Tyskland massor af plattyska (lägsachsiska) lånord. I Sverige yttrar sig danskt inflytande samtidigt i grammatiken. Från och med reformationen invandrade under 1500- och 1600-talen högtyska ord i stor mängd. Mera betydande var dock införseln af romanskt gods, i synnerhet latinska ord, i och med de lärda studiernas återuppvaknande, och franska ord, direkt eller från Tyskland införda. Den första språkrensning af någon större omfattning börjades i Sverige i midten af 1600-talet genom Stiernhielm. I sitt blott började verk »Gambla svea- och götha måles fatabur» (1643) ger han anvisning till latinska och franska ords

ersättning med ord af germansk rot, hufvudsakligen lånade ur fornspråket (»götiskan»), men äfven ur folkmålen och ur tyskan. Hans föredöme följde Svedberg i sitt »Schibboleth»: »Fremmande ord skal man ei gerna bruka», säger han och lemnar förslag till aflösning af en mängd sådana äfvensom en »lista på gamla, gäfvä och vackra ord och ordalag» (ur äldre litteratur). Stiernhielm, Spegel o. a. bemöda sig med framgång att i vittra skrifter undvika främmande ord och upptaga egna. Bland ord, som då upptogos och sedan slagit rot, kunna exempelvis nämnas: *alster, fräck, duglig, dölja, fana, gåta, hyfsa, snille, harm, ämbete, ätt, ämne* o. s. v. Samtidigt visar sig i Tyskland en motsvarande tendens dels hos enskilda, dels inom åtskilliga vittra sällskap. Det franska inflytandet bröts såväl i ordförrådet som i vitterheten först i början af 19:de årh. genom en ny smakriktning. En ny rensningsifver, nu särskildt riktad mot de tyska beståndsdelarna i vår ordbok, yppar sig hos oss fr. o. m. midten af detta årh. i sammanhang med den historiska språkvetenskapens uppblomstring på nordisk boten. C. Säve, H. Hildebrand, P. A. Gödecke medtaga vid öfversättning från isländska en mängd för svenska läsare föga njutbara isländska ord. Den nya purismens grundsatser äro utvecklade af V. Rydberg (»Tysk eller nordisk svenska» i »Svensk tidskr.» 1873) samt af honom i många skrifter med smak och insigt, om ock ej utan öfverdrift, tillämpade. I motsatt riktning uppträdde Es. Tegnér med sina föreläsningar »Om språk och nationalitet» (»Svensk tidskr.» 1874). Samma fråga var föremål för diskussion vid 1875 års skandinav. studentmöte. I jämbredd med utmönstringen af främmande ord måste naturligtvis gå nybildning ur inhemsk rot och lån ur folkmålen. De senare hafva utan tvifvel ännu mycket att bjuda på, om också af yngre författare åtskilligt upptagits. I Norge föres språkrensningens talan särskildt mot danska eller rättare dansk-tyska ord, hufvudsakligen af K. Knudsen, som bl. a. utgifvit en omfattande aflösningensordbok (»Unorsk og norsk eller fremmed ords avlösning», 1881). Danskan är det af de nordiska språken, som varit mest utsatt för tyskt inflytande, och det bär i sitt ordförråd deraf alltför synbara minnen. Ämnet väcktes i vidare kretsar på tal genom M. Hamme- rich (»Om de fremmede ord i vort modersmaal», 1850); en lexikalisk hjälpreda fingo de puristiska arbetena genom H. Dahl. Inom Skandinavien har i vår tid purismen också, eller t. o. m. företrädesvis, varit riktad mot tyska ord och bildningar och stått i den skandinaviska idéns tjänst. Längst i språkrensning har ny-isländskan gått, som är nästan fri från ord med främmande prägel — om till gagn för språk och odling är en annan fråga. Ungefär på samma ståndpunkt som ny-isländska står holländska. I Tyskland råder f. n. på många håll ett formligt raseri mot alla utländska ord. De puristiska sträfvanena hafva der fått en medelpunkt i »Der allgemeine deutsche sprachverein» (stiftad 1886, med en egen tidskrift). Inom förvaltningens olika grenar ersättas de

försräddliga minnena af »välskt» inflytande med tyska ord (särskildt har inom postväsendet direktör Stephan varit en verksam språkrensare). Bland de romanska folken visar sig endast hos rumänerna mera allvarsamma puristiska anlag, i det man söker frigöra sig från det slaviska ordförrådet, hvilket för språkets konstitution torde vara ungefär lika viktigt som det latinska elementet (i Rum. akademien stora ordbok uteslutas så vidt möjligt alla ord af icke latinsk rot, och gifves derigenom en alldeles falsk bild af språket). I Ryssland kunna Karamzin och hans efterföljare i början af detta årh. betraktas som språkrensare, så till vida som de, med åsidosättande af kyrkoslaviskan, i ordförråd och stil slöto sig till det ryska folkspråket.

Orden af främmande ursprung kunna i ett språk vara af två väsentligen olika slag. 1) Sådana, som i uttal, böjning (och skrift) fogat sig efter det egna språkets lagar (t. ex. *prest, kyrka, frukt, kors, stöfvel, skrifva, bank, just, blus, språk, gräns, blifva, bifv*), och hvilkas främmande härkomst endast på vetenskaplig väg kan utrönas, men hvilka för den stora allmänheten ej skilja sig från det öfriga ordförrådet: »lånord» (T. *lehnwörter*) i motsats till »arford». I fråga om dylika ord saknar naturligtvis purism all praktisk betydelse. Till ord af detta slag torde äfven böra räknas sådana med (de ursprungligen tyska) prefixen *an-, be- och för-* (t. ex. *antaga, beskrifva, förderfva, försmädlig*) likaväl som ord med ursprungligen tyska bildningsändelser (*makt, flykt, hackelse, tryckeri* o. s. v.). 2) Sådana, som genom accentuering, ändelse och deraf beroende böjning, skrifsätt l. dyl. sticka af från det öfriga ordförrådet, och som derför af hvar och en igenkännas som främmande: »främmande ord». Bland dessa kan man åter urskilja flere grupper, t. ex. sådana mer eller mindre internationella ord, som åtminstone för alla bildade äro nödvändiga, till stor del vetenskapliga och tekniska termer (t. ex. *medicin, geologi, infinitiv, roman, lyrik, idé, division, kollegium, kommun, general, revisor, veranda, lokomotiv, telefon* o. dyl.); sådana internationella ord, som endast för vetenskapsmannen eller specialisten hafva någon betydelse: rena facktermer (t. ex. *abscissa, integral, oxalsyra, rotdeterminativ*); sådana exotiska ord, som beteckna föremål eller inrättningar från främmande tider och land (t. ex. *arkont, prokonsul, parlament, hyena, bumerang, pagod*). »Aflösning» af ord, hörande till de två sista grupperna vore naturligtvis fullkomligt meningslös; rörande försvenskning af ord ur den första gruppen kunna meningarna åtminstone vara mycket delade. Utom de nu anförda »termerna» gifves det massor af ord, som mera röra sig på språkets allmänning och af hvilka åtminstone en del torde kunna ersättas af inhemska. Skälen för utdrifning af främmande ord kunna vara flere: a) nationel-patriotiska, då nationalitetsmedvetandet under för ett folk kritiska tider behöfver på alla områden väckas och lifvas; b) filologisk-estetiska för att gifva språk-

ket enhet och harmoni; c) praktisk-sociala för att göra språket fattligt för den stora mängden af folket, som icke kan främmande språk. Denna sista synpunkt för språkrensningen är den enda obestridd giltiga: den vinner i betydelse, i samma mån som läslust och kunskapsbegär utbreda sig till alla. Språkrensning blir då en sida af språkriktighet, och dennas högsta norm är att i för läsaren eller åhöraren i möjligaste mån begriplig och lättfattlig form med möjligast enkla medel gifva det möjligast noggranna uttryck åt den talandes eller skrivas mening. Orden måste väljas med ständig hänsyn till deras språkliga ståndpunkt, till hvilka man vänder sig. De skäl, som emellertid såväl hos oss som i synnerhet i Tyskland vanligen framhållas för »språkrensning», äro det patriotiska och det estetiska, hvilka, rätt sedda, hafva tämligen ringa betydelse. En i otid eller utan fulla skäl företagen aflösning kan mera skada språkets precision och böjlighet, än den i andra afseenden gagnar: ett kort främmande ord är i många fall bättre än en lång omskrifning, och ett nytt hemmagjordt eller ett aldeles föråldrat uttryck kan vara mindre begripligt än ett främmande ord. Vanligen yttrar sig purismen i fråga om ordförrådet; men den har äfven sin betydelse i fråga om ordbildning, syntax och stil. Man använder företrädesvis uttrycket »språkrensning» om en förnuftig sträfvan att tillgodogöra sig det egna språkmaterialet och inskränka bruket af främmande ord till det nödvändiga, medan »purism» snarare betecknar öfverdrifterna. Jfr A. Noreen: »Om språkriktighet» (i »Nordisk tidskr.», 1885; särskildt utg. 1888).

Puritaner (Eng. *puritans*, af Lat. *pūritas*, renhet) började ej långt efter Elisabets tronbestigning (1558) de engelska protestanter kallas, som sökte i större eller mindre mått tillämpa de schweiziske reformatorernas idéer och anordning af kulten. De fordrade i förstora, att Englands protestantiska kyrka skulle renas från alla lemningar af den katolska gudstjensten. I synnerhet biskopsskruden och prestdräkten väckte anstöt hos dem. Då uniformitetsakten (1559), som fastställde såväl dessa som andra från katolska kyrkan arfgångna bruk, började med stränghet tillämpas och puritanskt sinnade prästmän, flere af största anseende, afsattes, bildade åtskilliga samvetsömma puritaner (1567) en egen församling efter schweiziska presbyterianska kyrkans mönster. Exemplet följdes på flere håll, och inom olika grefskap bildades i hemlighet presbyterier. Drägtstriden sköts i bakgrunden af en författningsstrid, och puritanismen, som dithills varit ett renande element inom engelska statskyrkan (episkopalkyrkan), framträdde derefter såsom en separation och opposition emot henne, ehuru bägge ännu voro öfverens i sjelfva läran. Episkopalkyrkan höll oblidkeligt på konformiteten (likformigheten) och förföljde. Inquisitoriskt efterspanades och afsattes alla hennes präster med puritansk anstrykning (vid slutet af Elisabets regering hade omkr. $\frac{1}{3}$ af kyrkans präster dömts från ämbetet). Och enligt en af parlamentet

1592 antagen lag straffades en hvar, som fyllt 17 år, med fängelse, om han förfallolöst uteblifvit från kyrkan en månad eller besökt konventiklar, och med landsförvisning, om han brast åt eden på konformiteten. Denna puritanernas hårda medfart fortsattes, sedan Stuartska ätten kommit på tronen (1603); och striden tillspetsades derigenom att puritanerna fordrade större helgd åt sabbaten och skarpt höllo på de kalvinska dogmerna, under det å andra sidan episkopalkyrkan började hylla läran om biskopsämbetets gudomliga ursprung och arminianska åsigt. En mängd puritaner utvandrade till Nord-Amerika (»pilgrimsfäderna»). De hemmavarande, förföljda och förlöjligade, i sitt yttre uppträdandes dysterhet och allvar bjärt afstic-kande från sin omgifning, blefvo fasta i sitt hat till den kyrka och den styrelse, som rasade emot dem. De fingo bundsförvandter i andra förföljda sekter, t. ex. independenterna, och i de män, som af kärlek till nationens politiska rättigheter voro motståndare till Stuartarnas despotism. Den kyrkligt-politiska revolution, som började 1640, skänkte puritanerna t. o. m. mera, än hvad de vågat hoppas. Episkopalkyrkan störtades; en synod i Westminster (1643) beslöt, att Englands statskyrka skulle hafva presbyteriansk författning, parlamentet bestämde 1646 hennes organisation, och 1648 fastställdes hennes trosbekännelse. Denna nya nationalkyrka var emellertid behäftad med samma lyte som den gamla: konformitetskrafvet, och det ehuru hon i jämförelse med den senare var en minoritetens kyrka. Independenterna, som beherskade hären och derigenom staten, ville dock icke foga sig efter presbyterianismens anspråk, utan deras ledare, Cromwell, upphäfdde under sitt protektorat (1553—58) konformitetstvånget. Med Stuartarnas restauration (1660) återvände episkopalkyrkan triumferande. Puritanernas ställning blef för en tid sämre än någonsin, men till belöning för att de vid 1688 års revolution hjälpte episkopaterna att omintetgöra Jakob II:s katolska planer fingo de religionsfrihet (toleransedikt, Maj 1689). Af de protestantiske nonkonformisterna voro de presbyterianske puritanerna ännu i början af 18:de årh. de talrikaste (omkr. 600,000 år 1714). Men inom kort minskades deras antal: många slöto sig till episkopalkyrkan, de fleste slog in på en rationalistisk riktning. I våra dagar är den presbyterianska kyrkan i England nästan försvunnen: hon räknar der endast omkr. 270 mindre församlingar.

Purjolök. Se Löksläktet.

Purkinje (Purkyně), Johannes Evangelista, böhmisk anatom och fysiolog, född 1787 i Libochowitz, ingick vid 18 års ålder i piaristorden, men utträdde ur densamma, innan han aflagt sina löften, samt egnade sig åt medicinska studier. Han blef med. doktor 1819, kallades 1823 till fysiologie professor i Breslau och inrättade der ett fysiologiskt laboratorium, det första i sitt slag i Tyskland. Derifrån återbördades han till sitt hemland 1849, då han utnämndes till professor i Prag. Han dog derst. 1869. P. var en af detta århundrades snillri-

i hvarje särskildt fall genom vissa *bitoner* ger stämtonen en bestämd *klangfärg*. Bullerljuden kunna alltefter det sätt, hvarpå de bildas, allteftersom hämningen är fullständig eller ej, indelas i *explosivor*, så kallade, emedan luftens frambrutande genom det fullständiga hindret kan jämföras med en explosion, och *frikativor*, hvilka bildas därigenom, att luftströmmen frampressas genom en smal öppning och åstadkommer en hörbar skrapning mot dess väggar. Till de förra höra *p, t, k, b, d, g*; till de senare *s-* och *sch-ljuden, f, v, j*, vidare t. ex. ty. *ch*, fr. *j* (i *je*) o. s. v. Nära frikativorna stå laterala frikativor, *l-ljuden*, som bildas på det sätt, att luftströmmen silas fram på båda sidor om tungspetsen, som är fäst någonstädes öfver tänderna (i svenskan äro *l-ljuden* postdentala), samt *tremulanter, r-ljud*, som bildas därigenom, att en fritt rörlig del, vanligen tungspetsen eller tungspenen, vibrerar. Med afseende på *bildningsstället* l. *kontaktspunkten* indelas speciellt konsonanterna (äfven hvad rör vokalerna har man delvis samma namn) i *läppljud* (labialer), vare sig *bilabialer*, såsom *p, b, m*, eller *dentilabialer: f, v*; *tungspetsljud* (dentaler), med flera underafdelningar, såsom *interdentaler: eng. th, postdentaler: t, d, s, l, n* m. fl. arter; *tungrygg-ljud* (vanligen kallade palataler och gutturaler), bland hvilka *prepalataler: j, k* (i *kisse*), *tj-ljudet* (när det ej uttalas som affrikata) och *mediopalataler: g, k, ng* (s. k. gutturalt *n*). (Se vidare *Konsonant*.) En annan indelning i *sonanter* (själljud) och *konsonanter* (medljud; ej att förväxla med indelningen *vokaler* och *konsonanter*) afser icke ljudens egen kvalitet, utan endast deras *funktion* i stafvelsebildningen. Sonanter äro sådana ljud, som kunna vara stafvelsebildande, uppbära stafvelsens accent; de äro då stafvelsens kärna, hvarom sedan konsonanterna kunna gruppera sig som bihang. Som sonanter fungera *vanligen* vokalerna, stundom vissa konsonanter, i synnerhet likvider och nasaler (*l, r, n, m*), t. ex. *handl, bindr, vattn* (skrifna *handel, binder, vatten*). Som konsonanter fungera vanligen konsonanterna (i deras motsats mot vokalerna), understundom — speciellt som komponenter i de s. k. *diftongerna* — vissa vokaler, i synnerhet *i* och *u*. Bland språkljuden ges det också sådana, som lämpligen kunna kallas *sammansatta*, vid hvilkas bildning "organen samtidigt intaga sådana utpräglade ställningar, hvilka eljest hvar för sig äro tillräckliga att karakterisera ett språkljud". Från denna synpunkt äro alla vokaler sammansatta samt vissa svenska *sch-ljud*. Från sådana sammansatta ljud har man att skilja s. k. *dubbelljud*, bland vokalerna *diftonger*, bland konsonanterna exempelvis de s. k. *affrikatorna* (t. ex. *tj-ljudet* i *tjana*, ifall det uttalas såsom *t + en* frikativa). — De teoretiskt tänkbara språkljudens antal är oändligt. Dock kommer blott ett visst fåtal af dessa möjligheter till användning, ofta dock olika i olika språk. Med afseende på beteckning i skrift skulle man teoretiskt fordra ett tecken åtminstone för hvarje faktiskt förefintligt ljud. Men på grund af den mängd tecken, som i så fall skulle bli nödvändiga, har man framför allt i de befintliga gängse alfabeten, men också i de för rent vetenskapligt

ändamål uppgjorda transkriptionsalfabeten, sett sig nödgad att använda ett tecken för flera särdeles nära besläktade språkljud, sammanfattade som en särskild språkljudstyp. Däremot är det naturligtvis rent slöseri och totalt ändamålslost att för ett språkljud (eller en afgränsad enhetlig typ därpå) använda flera tecken. Svenska riksspråket har gällande beteckningar för följande ljud: *a, e, i, o, u, y, å* (tecknad med *o* och *å*), *ä* (tecknad med *e* och *ä*), *ö*; *l, r*; *m, n*, gutturalt *n* (tecknad *ng, nk*); *p, b, t, d, k, g, f, v* (tecknad med *v, f, fv, hv*), *s, sch-* l. *š-ljuden* (tecknade med *c, ps, x, ge, g, j, sc, sk[j], stj, sj, sch, ti*), *j* (tecknad med *j, hj, lj, g, gj*), *tj-ljudet* (när ej affrikata; tecknad *k, kj, tj*) samt *h*; härtill kunna läggas supradentala *n, t, d, s, l* (tecknade *rn, rt, rd, rs, rl*). För en mera detaljerad systematisering af här behandlade frågor se Noreen, "Vårt språk" I, 358 ff., där dock en delvis afvikande terminologi kommit till användning. K. F. J.

Språkljudskvantum. Se *Fonem*.

Språklära. Se *Grammatik*.

Språkmelodi. Se *Melodi* 2.

Språk och stil, tidskrift för nysvensk språkforskning, utkommer fr. o. m. 1901 i Uppsala, utgifven af docenterna R. G:son Berg och O. Östergren samt professor B. I. Hesselman. Hvarje årgång omfattar 4 eller 5 häften. Tidskriften har innehållit stilistiska, metrisk, grammatiska och äfven fonetiska afhandlingar och notiser rörande nysvenskan, med hufvudvikten lagd på litteraturspråket och modersmålets behandling i tal och skrift, samt har i allmänhet sökt tillgodose de tidigare mer försummade filologiska sidorna af språkforskningen. Den åtnjuter statsanslag (f. n. 2,000 kr.).

Språkpaleontologi (se *Paleontologi*), vetenskapen om urspråket som medel för kännedomen om vår äldsta gemensamma kulturståndpunkt.

Språkpatologi (se *Patologi*), vetenskapen om abnorma språkliga företeelser och rubbningar i språklifvet hos individer. Bland förhållanden, som behandlas af språkpatologien, kunna nämnas afasi (se d. o.), agrafi (se d. o.), alexi (se d. o.), alla beroende på hjärnskador, afoni (se d. o.) och anatri (se d. o.), som bero på skador af talverktygen. Jfr *Talrubbningar*. R—n B.

Språkpsykologi, den del af psykologien (se d. o.), som har språket till föremål. Om språkpsykologiens omfattning och uppgifter gå åsikterna ännu starkt isär, delvis på grund af, att den är en på det hela taget ny disciplin, som först för kort tid sedan börjat drifvas själfständigt. Se Delbrück, "Grundfragen der sprachforschung" (1901), Wundt, "Sprachgeschichte und sprachpsychologie" (s. å.) och "Völkerpsychologie" (I; 3:e uppl. 1912), Dittrich, "Grundzüge der sprachpsychologie" (I, 1903) och "Die probleme der sprachpsychologie" (1913). R—n B.

Språkrensning, utmönstring af ett språks icke inhemska beståndsdelar. Hos hvarje folk, som icke lefver ensamt för sig, uppstår en påverkan på språket från de folk, med hvilka det på ett eller annat sätt kommer i beröring, och det finnes icke något europeiskt kulturfolk, som icke mottagit främmande gods i sitt språk. Särskildt stark blir naturligtvis en dylik påverkan utifrån i de fall, då

ett på något område mäktigare eller särskildt inflytelserikt grannfolk utöfvar den, då en betydande invandring från annat språkområde eger rum, då en utländsk troslära, vetenskaplig eller vittor riktning vinner insteg, då industri, handel eller annan praktisk verksamhet medför främmande tungomåls flitigare bruk på ett visst område. Äfven inom landet kunna utländska språkliga påverkningar ega rum på annat sätt: undervisningen i främmande språk, efterbildning af inrättningar och företeelser, översättningslitteratur m. m. möjliggöra språkblandning. Svenska språket har på mångfaldigt sätt rönt de mest långvariga och bestämmande påverkningar af andra, såväl muntligt som skriftligt. Från latin och grekiska upptogs redan under medeltiden många ord, och den lärda bildningen ökade dessas antal icke oafsevärdt under senare århundraden. Danska och lågtyska göra sig ännu starkare gällande i medeltidens svenska litteraturspråk, och deras inflytande sträckte sig icke blott till ordskatten, utan äfven till ordbildningslära, syntax och ljudlära. Denna påverkan rönte sitt första egentliga motstånd i början af 1500-talet, då reformationstidens översättare och författare medvetet motarbetade det danska inflytandet. I stället vardt nu högtyskans inverkan synnerligen stark, dels genom den lutherska teologien, dels genom det tyska ämbetsmannaspråket ("kanslistilen"), och såväl de utrikespolitiska förhållandena som de många inflytningarna af utlänningar under stormaktstiden gynnade främlingsväldet öfver språket. Dess öfverdrift framkallade emellertid motrörelser. Stiernhielm har äran af att vid midten af 1600-talet ha gått i spetsen för språkrensningen. I sitt verk "Gambla svea- och götha måles fatabur" (1643) framlade han både ett program för sträfvan att aflägsna ur vårt språk ord af icke germansk stam och lämnade förslag på utbytesord. Detta uppslag fullföljdes af åtskilliga inflytelserika författare med mycken nitälskan. Bland dem, som under den närmast följande tiden särskildt ifrade för språkets försvenskning, kunna nämnas Spegel och Svedberg. Genom att själfva undvika främmande ord och i stället bruka ord ur fornspråket, folkmålen eller tyskan åstadkommo de en påfallande förändring. De vunno eller återvunno för vårt språk en hel del ord, som sedan stannat kvar i bruket, bl. a. *alster, duglig, dölja, fana, fräck, gåta, hyfsa, snille, ämbete, ämne, ätt*. Denna sträfvan fortsattes under 1700-talet, om också icke med samma framgång. Då Vet. akad. inrättades, 1739, angaf A. J. von Höpken som ett af dess syften "at ränsa våra fäders språk, ifrån alla främmande tillsatser, och återkalla det till sin första renhet". Afsevärda insatser gjordes sedermera af S. Hof och A. Sahlstedt. Äfven Svenska akademien gjorde under sin första tid ansatser i språkrensande syfte, och enstaka af dess ledamöter, såsom J. H. Kellgren, togo itu med nybildningar. Snart stannade detta af, och akademiens språkliga arbeten blefvo under lång tid utan betydelse. På samma gång gjorde sig ett öfverstarkt franskt inflytande gällande, som satt outplånliga spår i ordskatt och syntax. På flera områden — t. ex. den botaniska och medicinska terminologien — nedlade man under 1700-talet likväl ett grundligt och fruktbärande arbete på att skapa behöfliga svenska ord. Början af 1800-

talet såg en damm sättas mot den tidigare inströmningen af franska ord, och dessa trängdes tillbaka samt ha på det hela taget icke kunnat återvinna mark sedan dess. Däremot inträngde massor af tyska lånord och äfven åtskilliga danska. Under 1840- och 1850-talen var intresset på många håll lifligt för språkliga renhetssträfvan: J. A. Hazellius i "Svenska tidningen", professor Karl Sävem. fl. verkade i denna riktning. J. E. Rydqvist stödde dylika arbeten, och bland hans lärjungar ha särskildt H. O. Hildebrand och Viktor Rydberg uppmärksamrats som förkämpar för ett renare språk med rika upptag ur fornspråken; den sistnämndes uppsats "Tysk eller nordisk svenska" (i "Svensk tidskr.", 1873) och hans föredöme i egna skrifter från samma tid stodo länge i allmänna medvetandet som utgångspunkter och de viktigaste nya uppslagen. I motsatt riktning uppträdde E. Tegnér d. y. med "Språk och nationalitet" (där sammastädes, 1874), och öfver hufvud taget vände sig den då unga och segerrikt framträngande positivistiska språkvetenskapen med skärpa mot en språkrensning af estetiska och nationella skäl. Man kan också säga, att praktiskt taget all språkrensningssträfvan i Sverige dog bort under flera årtionden, liksom i det stora hela allt arbete på språkodling legat nere. På grund af ändrade åskådningar inom såväl språkvetenskapen som vittorheten har på sista tiden intresset för hithörande spörsmål åter börjat stiga och arbetet för språkets rening återupptagits, en rörelse, som i viss mån torde ha kommit till stånd jämsides med sträfvan för hembygdsvärd, det starka intresset för att bevara historiska och konstnärliga värden från fordom liksom det på många områden återuppståndna häfdandet af det inhemska svenska. Jfr P. Holm, "Något om svensk språkrensning före V. Rydberg" (i "Svenska studier tillägn. Gustaf Cederschiöld", 1914) och en uppsats i "Tidskr. för det svenska folkbildningsarbetet" (s. å.), R. G:son Berg, "Tidningssvenska" (i "Det nya Sverige", 1916), och R. Nordenstreng, "Riktlinjer för svensk språkförbättring" (i "Svensk tidskr.", s. å.) samt "Kräkspråk och svenska" (därst. 1917).

Af inflytande på den svenska språkrensningen har det tidtals varit, att man i Tyskland och Danmark ofta och framgångsrikt arbetat i samma riktning. I det förra landet voro de s. k. språksällskapen på 1600-talet verksamma i striden mot främlingsorden, och med mycken ifver arbetade på 1600-talet Gottsched och Campe för inhemska ordbildning. På 1800-talet återupptogs striden af M. Moltke i tidskriften "Deutscher sprachwart" (1856—79), och den 1885 stiftade Allgemeiner deutscher sprachverein har med kraft arbetat i samma syfte, som genom Världskriget vunnit ännu vidare mark. Myndigheterna ha där, i motsats mot i vårt land, i allmänhet gynnat rörelsen och med särskild omsorg sett till, att nya termer i post, järnväg o. s. v. bildats af inhemska språkgods (jfr I. Larsson, "Tysk språkrensning sedan 1870-talet" i "Studier i modern språkvetenskap", VI, 1917). I Danmark har man ända sedan 1700-talet med stor framgång stridit mot utländska påverkningar. Nämnvärda språkrensare äro Eilschow, Sneedorff, Rask, botanisterna Viborg och Drejer, H. K. Ørsted och F. K. Sibbern samt i våra dagar Georg Brandes, O.

Jespersen (se hans "Sprogrøgt" i "Tilskueren", 1902), och Ernst Möllers ("Per Sprogvids") "Dansk sprogavl" (1901), som är af mycket intresse. I Norge har man sedan 1814 med ifver och hänförelse arbetat på språkets förnorskning i olika afseenden (se *Norska språket*, sp. 27). Den af allmänna meningen uppburna och med utomordentlig framgång ledda språkreningen på Island är likväl utan tvifvel den rörelse, som lyckats fullständigast af alla på de skandinaviska språkens område. Den är likväl så godt som okänd i Sverige.

Språkreningen har ofta kallats *purism* (se d. o.), hvilket äfven fått beteckna en öfverdrifven språkrening, en sådan, som vill utrota alla ord af främmande ursprung. Detta är gifvtvis hvarken möjligt eller önskvärdt. Många ord äro lånade för så länge sedan och så införlifvade med det lånande språkets ordsfatt, att endast härledaren kan bestämma deras utländska börd. Dessa kan man icke med fog hysa någon afvoghet emot, lika litet som mot en mängd andra, som ha riktat språket, där dettas egna hjälpkällor intet haft att lämna. Många andra äro så fast rotade, att deras utmönstring knappast kan förordas, ehuru de på sin tid inlånats utan verkliga skäl. Det är emellertid så, att de nyheter, som tillföras språket, f. n. till ytterst ringa del härröra från medveten språklig sträfvan, där insikt, smak eller ändamålsenlighet gjort sig gällande. Den ögonblickliga bekvämligheten har hos tidningsmän och författare varit afgörande; tanklöst och okunnigt upptas ett utländskt ord, mer eller mindre riktigt återgifvet, kommer i svang och fäster sig. Vetenskaps- och ämbetsmän bidraga i Sverige mycket till de utländska ordens införelse. Häremot vilja språkrensarna varna och vidtaga åtgärder. Tanklösa inlån förrycka på flerfaldigt sätt ett språks kynne och regler; genom att icke bruka språkets egna bildningsmöjligheter, slöas och aftynar själfva förmågan att nybilda. Praktiskt sociala skäl tala emot mängden af lånord. De flesta af ett lands invånare ha naturligtvis svårt att lätt och rätt begripa eller riktigt nyttja dessa ofta i såväl stafning som ljudform motsträfviga nyheter. Nationella skäl gå i samma riktning och äro likaledes af en vikt, som politiska förhållanden stundom stegra till tvånget att söka i möjligaste mån hålla språket enhetligt inhemskt. Filologiskt estetiskt har man slutligen städse varit böjd för att motsätta sig språkblandning, ett förhållande, hvori senare tidens internationella sträfvanden knappast åstadkommit någon djupare gående ändring. — *Impurism* är stark, onödig uppblandning med främmande ord (se d. o.).

R—n B.

Språkriktighet, den egenskap hos en muntlig och skriftlig framställning, att dess form eger idiomatiskhet och grammatisk korrekthet (jfr *Språkfel*). Det är oundvikligt, att meningarna dela sig om, hvilketdera af dessa kraf skall ega företrädet, i händelse de icke sammanfalla (jfr *Språkbruk*). I en mängd, kanske flertalet, fall är det den språkfilosofiska grunduppfattningen, som afgör normen, efter hvilken man bestämmer riktigheten af ett uttrycksätt. Under den moderna språkforskningens hittillsvarande utveckling har det väsentligen varit tre åskådningssätt, som i detta hänseende härskat.

Det första, som var filologiskt, uppställde som språkideal uttrycksätt och ordförråd från något förflutet skede, hvilket betraktades som det klassiska, och var böjdt för att anse afvikelser därifrån som oriktigheter, det andra, som var ensidigt lingvistiskt, tog bruket, det allmänna talspråket, till utgångspunkt och var böjdt för att betrakta dess former och uttrycksätt som den norm, hvilken grammatiken egde att registrera. Det tredje sökte i ändamålsenligheten ("bäst är den språkform, som med nödig tydlighet förenar största möjliga enkelhet") språkriktighetens grundprincip (jfr A. Noreen, "Om språkriktighet" i "Spridda studier", I, 2:a uppl. 1912, och där anförd litteratur; Noreen kritiserar strängt de båda förstnämnda åsikterna och sluter sig ifrigt till den tredje). Bland de många, delvis ytterst svårlösta spörsmål, som höra hit och som afgöras olika, beroende på den olika principiella ståndpunkten, kunna nämnas: förhållandet mellan tal- och skriftspråk som normgivande, dialekters och individualspråks betydelse och ställning som källor för språkförnyelse, nationella syftens kraf på inflytande öfver språkutvecklingen, språkundervisningens mål, önskvärdheten af anslutning till frändespråk och mer eller mindre allmänt mellanfolkliga uttrycksvanor och ordförråd, uppskattningen af stilarternas värde och den konstnärliga framställningens rätt till själfständighet från normalstilen. — För de enklaste krafven på språkriktighet lämnas redogörelse i språkläroarna och ordböckerna, för de högre finner man upplysningar i stilistiken.

R—n B.

Språkröt. Se *Röt, språk*.

Språkrör. Se *Talrör*.

Språkstam, den största enhet, under hvilken man lyckats sammanföra flera språk, som förete likheter, hvilka tyda på gemensamt ursprung. Se vidare *Språk*, sp. 814.

Språktakt l. *Takt* kallas den språkljudskvantitet (*fonem*, se d. o.), som sträcker sig från och med ett intensitetsmaximum (den s. k. hufvudtonen, se *Accent* I, 3) intill ett annat dylikt (eller en paus). En (språk)takt kan således icke uppvisa mer än ett intensitetsmaximum, men däremot kan den alltför väl förete flera intensitetsminima. Ett fonem, som ligger mellan två intensitetsminima, kallas *tryckstafvelse*, och dennas sonoritetsmaximum (d. v. s. hörbaraste ljud) kallas *själf-ljud* (*sonant*), under det att alla dess öfriga ljud kallas *medljud* (*konsonanter*). I svenskan kan en (språk)takt vara ända till 15-stafvig (eller mera), t. ex. *o!* (1-stafvig), *hederligare* (5-stafvig), *öfverhofstallmästareämbetet* (10-stafvig), *arbetareförsäkringskommittéutlåtandena* (15-stafvig). Det fonem, som ligger mellan en paus och ett intensitetsmaximum, kallas *upptakt*. Denna kan i svenskan vara ända till 6-stafvig (eller mera), t. ex. *lekåmen* (1-stafvig), *universitet* (4-stafvig), *individualitet* (6-stafvig). Se vidare Ad. Noreen, "Vårt språk", I, 364, och II, 142 ff., 304 ff.

Ad. N—n.

Språkvetenskap (det stundom använda *språkforskning* bör få afse idkandet af språkvetenskap) l. *Lingvistik*, vetenskapen om (tal)språket såsom sådant, är noga att skilja från *litteraturvetenskap* l. *filologi* (se d. o.), som redogör för den andliga kultur, som i ett språk vunnit uttryck. Utom filologien har lingvistik till

Johan August Lundell (1861–1940)

Bild tagen ur *Nordisk familjebok* (Andra upplagan 1904–26)

Ruben G:son Berg (1876–1948)

Bild tagen ur *Svensk uppslagsbok* (Andra upplagan 1947–55).